॥ શ્રીઃ ॥

ડૉકટર ભાંડારકરકૃત

સંસ્કૃત માર્ગોપદેશિકા

ની

વ્યાકરણ સ્પષ્ટીકરણાર્થે

પ્રશ્નોત્તર નોટ.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર

જોસી જયશંકર પ્રેમાનંદ

હેડ માસ્તર અંગ્રેજી ન૦ સ્કૂલ

ડીસા

મુંબઈ.

"સુબોધપ્રકાશ" પ્રેસ.

સંવત ૧૯૪૭ શકે ૧૮૧૨

સન ૧૮૯૧

(કોપી ૨૫૦૮)

કિંમત છ આના.

॥ શ્રીઃ ॥

ડૉકટર ભાંડારકરકૃત

સંસ્કૃત માર્ગોપદેશિકા

ની

વ્યાકરણ સ્પષ્ટીકરણાર્થે

પ્રશ્નોત્તર નોટ.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર
જોસી જયશંકર પ્રેમાનંદ
હેડ માસ્તર એંગ્લો વ૦ સ્કુલ
વસો

મુંબઈ.
"સુબોધપ્રકાશ" પ્રેસ.

સંવત ૧૯૪૭ શ.ક ૧૮૧૨
સન ૧૮૯૧

કિંમત છ આના.

પ્રસ્તાવિકા વિજ્ઞપ્તિ.

———:o:———

यत्पादपांसुसंपर्कादहल्यासीदपांसुला ॥
कारुण्यसिंधवे तस्मै नमो वैदेहि बंधवे ॥

આપણી સ્વ ભાષા જેમાંથી સર્વ અન્ય ભાષાઓનો જન્મ થયો છે, તે સુખદાયિની મનોહર ભાષાના ઉપર સાંપ્રત કાળના મારા સ્વદેશી બંધુઓનો અનાદર જોઇને હૃદય કેમ સશોક ન થાય ? અન્ય ભાષા ગમે તેવી કઠીણ અને અપરિચિત હોય છે તોપણ હાલનો વિદ્યાર્થી વર્ગ સાદર તે શિખવાને પ્રવૃત્ત થાય છે, તેનું કારણ શું ? કારણ માત્ર એટલુંજકે આપણી સ્વભાષા સંસ્કૃત અતિ કઠીણ છે એવી પરંપરાથી ચાલી આવતી કિંવદન્તી (લોક વાયકા) ઉપર વિશ્વાસ રાખી તે શિખવાને માટે યત્કિંચિત્ પણ શ્રમ વેઠતા નથી તેજ. અવશ્ય સંસ્કૃત ભાષા કઠીણ છે. અન્ય ભાષાઓની પેઠે સહજ અને સ્વલ્પ કાળમાં સાધિત થાય તેવી નથી, તોપણ આપણી દૃષ્ટિએ જોઇએ છીએ કે એ ભાષા જાણનારા ઘણા સમર્થ વિદ્વાનો આપણા દેશમાં છે. ઘણા યુરોપીયન વિદ્વાનોએ પણ આપણી એ પુણ્ય શ્લોકા ભાષાનું અધ્યયન કરી ઘણા પુસ્તકોનું અરે ! વેદ સરખાનું પણ ભાષાન્તર કર્યુંછે. એ પરથી સ્પષ્ટ જણાઇ આવે છે કે એ ભાષા અસાધ્યતો નથીજ. પરંતુ સુશિક્ષક અને શિખનારાઓના લક્ષ અને શ્રમ સાધ્ય છે. દિન પ્રતિ દિન એ ભાષા શિખવા તરફે વધતા જતા વલણને લીધે આશા રહે છે કે પ્રતિદિન વિદ્વાનોની વૃદ્ધિ થશે. અસ્તુ !

હાલમાં શાળાઓમાં ડૉકટર ભાંડારકરકૃત માર્ગોપદેશિકાનું ભાષાન્તર સર્વત્ર શિખવવામાં આવે છે. શ્રીમન્મહારાજા સયાજી-

રાવે પોતાના રાજ્યની ગુજરાતીશાળાઓમાં એ પુસ્તક દાખલ કર્યું છે. તે ઉપરથી એ ઉદાર ચરિત્ નૃપતિવર્યનો સ્વભાષા ખીલવવા તથા તેનો ઉદય જોવાનો કેવો ઉત્સાહ છે તે સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. માર્ગોપદેશિકામાં બનતે પ્રયત્ને વ્યાકરણનું સ્પષ્ટીકરણ થએલું છે. તથાપિ ઘણે પ્રસંગે વિદ્યાર્થી વર્ગ ગુંચવાય છે. એ ગુંચવણ દૂર કરવાને ચિરકાળથી મારા હૃદયમાં વિચારાંકુર ફુટ્યો હતો. તેમ આપ્ત વર્ગ તરફથી પણ એ સંબંધી ઉપરા છાપરી માગણી થવાથી એ માર્ગોપદેશિકાપર વિદ્યાર્થી વર્ગનો સ્વલ્પ પ્રયાસે પ્રવેશ થાય એવા ઉદ્દેશથી દરેક સ્થળે પુષ્કળ ઉદાહરણો આપી આ પ્રશ્નોત્તર લઘુનોટ એની તેમજ ડૉકટર કીલહોર્નાદિ વિદ્વજ્જનવિરચિત વ્યાકરણોની સહાયવડે તૈયાર કરી છે. સર્વ પ્રયત્ને તે સેહેલી કરી છે. તથાપિ એ ગહન ભાષામાં मणौ वज्रसमुत्कीर्णे सूत्रस्ये वास्ति मे गतिः છે, તેથી કદાચ શબ્દ દોષાદિ સ્ખલન થયું હશે તો વિદ્વર્ગ દુર્લક્ષ કરશે એવી વિનયપૂર્વક વિજ્ઞપ્તિ છે. માત્ર જો આ પ્રશ્નોત્તર લઘુ નોટ વિદ્યાર્થી વર્ગને ફળદાયક થશે તો મારો પ્રયત્ન સફળ થયો સમજીસ, અને વિદ્વર્ગને રૂચિકર થશે તો તેમનો અનુગ્રહી થઇસ. તેમની તરફથી પ્રસંગાનુસાર સુધારા વધારા સંબંધી સૂચના થએ મહદુપકારપૂર્વક કબૂલ કરવામાં આવશે. એજ વિનયપૂર્વક વિજ્ઞાપના.

વસો
તા૦ ૧. ૯. ૯૦.

જોશી જ૦ પ્રે૦

અનુક્રમણિકા.

———:o:———

———

॥ श्रीगणाधिपोजयति ॥

સંસ્કૃત માર્ગોપદેશિકાની પ્રશ્નોત્તર નોટ.

અક્ષરો

સવાલ—અક્ષરોના કેટલા ભાગ છે, ને તે કિયા કિયા?

જવાબ—અક્ષરોના બે ભાગ છે. ૧ સ્વર અને ૨ વ્યંજન.

સ૦—સ્વર કેટલા છે ને તે કિયા કિયા ?

જ૦—સ્વર ૧૩ છે. તેઓ अ, आ, इ. ई, उ, ऊ, ऋ, ॠ, ऌ, ए, ऐ, ओ, અને औ છે.

સ૦—અનુસ્વાર તથા વિસર્ગ શાને કહે છે ?

જ૦—અક્ષરને માથે ं આવું નિશાન મૂકવામાં આવે છે તેને **અનુસ્વાર** અને અક્ષરની આગળ : આવું નિશાન મૂકવામાં આવે છે તેને **વિસર્ગ** કહે છે.

સ૦—अ, इ, उ, ऋ, અને ऌ, એ હ્રસ્વ અથવા દીર્ઘ સ્વરનાં ગુણ અને વૃદ્ધિનાં રૂપો લખો.

જ૦—

મૂળસ્વર	ગુણરૂપ	વૃદ્ધિરૂપ	મૂળસ્વર	ગુણરૂપ	વૃદ્ધિરૂપ
अ	अ	आ	ऋ	अर्	आर्
इ	ए	ऐ	ऌ	अल्	आल्
उ	ओ	औ			

સ૦—વ્યંજનો કેટલા છે ને તે કિયા કિયા?

જ૦—વ્યંજન ૩૩ છે. તેઓ क्, ख्, ग्, घ्, ङ्, च्, छ्, ज्, झ्, ञ्, ट्, ठ्, ड् ढ्, ण्, त्, थ्, द्, ध्, न्, प्, फ्, ब्, भ्, म्, य्, र्, ल्, व्, श्, ष्, स्, ने ह् છે.

સ૦—વ્યંજનનાં મૂળ તથા મિશ્રસ્થાન કેટલાં છે? તે કિયાં કિયાં? વ્યંજનોના ભાગ કેટલા છે? ને કિયા કિયા? અઘોષ તથા ઘોષ વ્યંજન કિયા કિયા? તથા એ સઘળું એક કોષ્ટક કહાડી બતાવો.

જ૦—૧ વ્યંજનનાં **મૂળસ્થાન** પાંચ તથા **મિશ્ર** એક એ પ્રમાણે ૭ છે. તેઓ ૧ **કંઠસ્થાન**, ૨ **તાલુસ્થાન**, ૩ **મૂર્દ્ધસ્થાન**, ૪ **દંતસ્થાન**, ૫ **ઓષ્ટસ્થાન**, એ પાંચ મૂળ અને ૬ **દંતોષ્ટ** એ એક મિશ્ર એ પ્રમાણે છે.

૨ વ્યંજનના ચાર ભાગ છે. તેઓ કંઠસ્થાનાદિ દરેકમાં પાંચ પાંચ એ પ્રમાણે પાંચ સ્થાનમાં क् થી म् સુધી પેહેલા પચીસ ૧ **સ્પર્શ**, य् થી व् સુધી ચાર. ૨ **અંતસ્થ** અથવા **અર્દ્ધસ્વર**, श् થી स् સુધી ત્રણ. ૩ **ઉષ્માક્ષર**, અને ह्, ૪ **મહાપ્રાણ** છે.

૩ પેહેલા પાંચ વર્ગના દરેકના પેહેલા બેબે અક્ષર તથા ઉષ્માક્ષર એ **અઘોષ** છે.

૪ પેહેલા પાંચ વર્ગના દરેકના છેલ્લા ત્રણ ત્રણ અક્ષર તથા અંતસ્થ અને મહાપ્રાણ **ઘોષ** છે.

એ સઘળું નીચેના કોષ્ટકપરથી જણાશે.

નંબર.	સ્થાન	સ્પર્શ					અંતઃસ્થ અથવા અર્દ્ધસ્વર	ઉષ્માક્ષર	મહાપ્રાણ
		અઘોષ		ઘોષ			ઘોષ	અઘોષ	ઘોષ
	મૂળસ્થાન								
૧	કંઠસ્થાન	क्	ख्	ग्	घ्	ङ्			ह्
૨	તાલુસ્થાન	च्	छ्	ज्	झ्	ञ्	य्	श्	
૩	મૂર્દ્ધસ્થાન	ट्	ठ्	ड्	ढ्	ण्	र्	ष्	
૪	દંતસ્થાન	त्	थ्	द्	ध्	न्	ल्	स्	
૫	ઓષ્ઠસ્થાન	प्	फ्	ब्	भ्	म्			
	મિશ્રસ્થાન								
૬	દંતોષ્ઠસ્થાન						व्		

સ૦—અનુનાસિક કયા વ્યંજનોને કહેછે?

જ૦—ङ्, ञ्, ण्, न्, ને म् એમને **અનુનાસિક** કહેછે

સ૦—જ્યારે વ્યંજનમાં સ્વરો મળેછે ત્યારે તેમની સ્થિતિ શી રીતે જણાવાય છે?

જ૦—જ્યારે વ્યંજનની નીચે ્ આવો છેકો ન હોય ત્યારે વ્યંજનમાં अ મળેલોછે એમ જાણવું. ઉ૦ क=क्+अ. आ-થી औ સુધી સ્વરોનું ઉમેરણ છેકા વિનાના વ્યંજનને અનુક્રમે ा, ि, ी, ु, ू, ृ, ॄ, ॢ, े, ै, ो, ને ौ, એવી નિ-શાનીઓ લાગેલી હોવાથી સમજાય છે ઉ૦ क, का, कि,

की, कु, कू, कृ, कॄ, कॢ, के, कै, को, कौ. र्‌ની સાથે જ્યારે ऋ મળેછે ત્યારે र्‌ ન થતાં ऋ ને માથે ॔ આનું નિશાન કરવામાં આવેછે. ઉ૦ ॠ.

સ૦—જોડાક્ષર શાને કહેછે?

જ૦—બે કે વધારે વ્યંજનોની વચ્ચે કોઇપણ સ્વર આવ્યા સિવાય તેઓ ભેગા થાય છે તેમને **જોડાક્ષર** કહેછે ઉ૦ ग्म=ग्+म; ज्र=ज्+र; ङ्क्त=ङ्+क्+त વીગેરે.

પાઠ ૧ થી ૪ સુધી.

પરસ્મૈપદી ક્રિયાપદો. વર્તમાનકાળ.

સ૦—સંસ્કૃત ક્રિયાપદોના પ્રત્યયો કેટલી જાતના છે? તે કિયા કિયા? ને જે ક્રિયાપદોને તે પ્રત્યયો લાગે છે ને કેવા ક્રિયાપદો કહેવાય છે?

જ૦—સંસ્કૃત ક્રિયાપદોના પ્રત્યયો બે જાતના છે. ૧ **પરસ્મૈદ** અને ૨ **આત્મને પદ.** જેમને પરસ્મૈપદ પ્રત્યયો લાગે છે તે **પરસ્મૈપદી** ધાતુ અને જેમને આત્મનેપદ પ્રત્યયો લાગે છે તે **આત્મનેપદી** ધાતુઓ કહેવાયછે. કેટલાક ધાતુઓ બે પ્રકારમાંથી ગમે તે પ્રકારના પ્રત્યયો લેછે. તેમને **ઉભયપદી** ધાતુઓ કહે છે.

સ૦—સંસ્કૃત ભાષામાં વચન તથા પુરૂષ કેટલાં છે, ને તે કિયાં કિયાં?

જ૦—સંસ્કૃત ભાષામાં વચન **ત્રણ** છે. ૧ **એકવચન** ૨ **દ્વિવચન** અને ૩ **બહુવચન.** પુરૂષ ત્રણ છે. ૧ **પેહેલો** ૨ **બીજો** અને ૩ **ત્રીજો પુરૂષ.**

સ૦—સંસ્કૃતમાં ગણુ કેટલા છે? તે કિયા કિયા? આ પુસ્તકમાં વિશેષે કરી કયા ગણોનું વર્ણન કરેલું છે?

જ૦—સંસ્કૃતમાં ગણુ દશ છે. **પેહેલો, બીજો** વગેરે દશ સુધી. આ પુસ્તકમાં **પેહેલો, ચોથો. છઠ્ઠો** અને **દશમો** એટલા ગણોનું મુખ્યત્વેકરીને વર્ણન કરેલું છે. માત્ર બીજા ગણુના બે ધાતુ આપેલા છે. અને કર્મણિવાચ્યમાં આ સિવાયના પણ ગણુના બુજ ધાતુ આપેલા છે.

સ૦—વર્તમાનકાળના ત્રણે પુરૂષના અને ત્રણે વચનના પરસ્મૈપદ પ્રત્યયો લખો.

જ૦—

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
૧ લો પુરૂષ	मि	वस्	मस्
૨ જો ,,	सि	थस्	थ
૩ જો ,,	ति	तस्	अन्ति

સ૦—આ પ્રત્યયો લગાડતા પેહેલાં કયા ગણુના ધાતુઓમાં કયા વિકરણુ પ્રત્યયો (ગણુને અનુસરી ધાતુ તથા પ્રત્યય વચ્ચે ઉમેરાતું નિશાન) ઉમેરવામાં આવેછે ?

જ૦—આ પ્રત્યયો લગાડતા પેહેલાં

૧ પેહેલા ગણુના ધાતુઓમાં अ ઉ૦ नी+अ+ति;

૨ ચોથા ગણુના ધાતુઓમાં य ઉ૦ नश्+य+ति=नश्यति;

૩ છઠ્ઠા ગણુના ધાતુઓમાં अ ઉ૦ विश्+अ+ति=विशति;

અને ૪ દશમા ગણુના ધાતુઓમાં अय ઉ૦ पूज्+अय+ति=पूजयति;

એ પ્રમાણે વિકરણ પ્રત્યયો ઉમેરવામાં આવેછે.

અને ૫ બીજા ગણના ધાતુઓને તો પ્રત્યય લાગલાજ લગાડવામાં આવેછે. ઉ० अस्+ति=अस्ति; अद्+ति વીગેરે.

સ૦—આ વિકરણ પ્રત્યયો લગાડતા પેહેલાં ધાતુઓમાં શો શો ફેરફાર થાયછે?

જ૦—આ વિકરણ પ્રત્યયો લગાડતા પેહેલાં

૧ પેહેલા ગણમાં **સ્વરાંત** (જેને છેડે સ્વર છે તે) ધાતુના **અંત્યસ્વર** (-હ્સ્વ કે દીર્ઘ) અને **વ્યંજનાંત** (જેને છેડે વ્યંજન છે તે) ધાતુના **ઉપાંત્ય** (છેલ્લા અક્ષરની પેહેલો અક્ષર) -હ્રસ્વસ્વરનો ગુણ થાય છે. ઉ० સ્વરાંત ધાતુનું नी+अ+ति= ने +अ+ति; વ્યં-જનાંત ધાતુનું बुध्+अ+ति=बोध्+अ+ति=बोधति.

૨ દશમા ગણમાં સ્વરાંત ધાતુના અંત્યસ્વર અને વ્યંજ-નાંત ધાતુના ઉપાંત્ય अनी વૃદ્ધિ થાયછે. અને વ્યં-જનાંત ધાતુના ઉપાંત્ય -હ્સ્વ સ્વરનો ગુણ થાયછે. कथ्, गण्, रच्. प्रथ्, स्पृह्. मृग्. તથા બીજા કેટલાક ધાતુઓમાં આ ફેરફાર (ગુણ અગર વૃદ્ધિ) થતો નથી. ઉ० चि+अय+ति=चै+अय+ति; तड्+अय+ति=ताड्+अय+ति=ताडयति; चुर्+अय+ति=चोर्+अय+ति=चोरयति.

૩ છઠ્ઠા તથા ચોથા ગણના ધાતુઓમાં આ ફેરફાર થતો નથી ઉ० विश् (ગ-૬)+अ+ति=विशति પણ वेशति નહીં; मुह् (ગ-૪)+य+ति=मुह्यति પણ मोह्यति નહી.

સ૦—વિકરણ પ્રત્યયો લગાડ્યા પછી તૈયાર થએલા રૂપમાં પ્રત્યય લાગતાં શું ફેરફાર થાયછે?

જ૦—૧ પહેલા પુરૂષના म् અને व् થી શરૂ થતા પ્રત્યય પહેલાં પૂર્વેનો (વિકરણ પ્રત્યયમાં રહેલો) अ દીર્ઘ થાય છે. ઉ૦ रक्ष्+अ+मि=रक्ष्+आ+मि=रक्षामि; चुर्+अय+वम्=चोर्+अया+वस्; नश्+य+मस्=नश्+या+मस्.

२ अ થી શરૂ થતા પ્રત્યય પહેલાં પૂર્વેના अनो લોપ થાયછે. ઉ૦ वस्+अ+अन्ति=वस्+०+अन्ति = वसन्ति.

સ૦—પ્રત્યયો લાગતાં अस् (ગ-૨)માં શું ફેરફાર થાયછે?

જ૦—બીજે પુરૂષ એકવચન પ્રત્યય सि લાગતાં अस् ધાતુના स् નો અને દ્વિવચન તથા બહુવચનના પ્રત્યયો લાગતાં अ નો લોપ થાય છે. ઉ૦ अस्+सि=अ+सि=असि; अस्+वस्=स्+वस्; अस्+थ=स्+थ=स्थ વગેરે.

સંધિના નિયમો.

સ૦—ए, ऐ, ओ અને औ પછી સ્વર આવે તો તેમને ઠેકાણે શું મૂકવામાં આવેછે?

જ૦—ए, ऐ, ओ અને औ પછી સ્વર આવે તો તેમને ઠેકાણે અનુક્રમે अय्, आय्, अव् અને आव् મૂકવામાં આવેછે. ઉ૦ नी+अ+ति=ने+अ+ति=नय्+अ+ति=नयति; चि+अय्+ति=चै+अय्+ति=चाय्+अय+ति=चाययति; भू+अ+ति=भो+अ+ति=भव्+अ+ति=भवति; अश्वौ+उत्पततः=अश्वाव्+उत्पततः=अश्वावुत्पततः

સ૦—અનુનાસિક સિવાય, કોઇપણ સ્પર્શવ્યંજન (क् થી म् સુધી) પછી અઘોષ વ્યંજન આવે તો પૂર્વના વ્યંજનમાં શું ફેરફાર થાય છે?

જ૦—અનુનાસિક સિવાય કોઇપણ સ્પર્શવ્યંજન પછી અઘોષ વ્યંજન આવે તો પૂર્વના વ્યંજનને બદલે પોતાનાજ વર્ગનો પેહેલો અક્ષર મૂકાયછે. ઉ૦ अद्+ति=अत् + ति= अत्ति; ककुभ्+प्रांत=ककुप्+प्रांत=ककुप्प्रांत વીગેરે.

સ૦—પદને અંતે આવેલા स् અને र् નું શું થાયછે?

જ૦—૧ પદને અંતે આવેલા स् (એના પછી કોઇ પણ અક્ષર હોય યા ન હોય તોપણ) નો વિસર્ગ થાયછે. ઉ૦ वस्+अ+तस्=वस्+अ+तः=वसतः.

૨ પદને અંતે આવેલા र् નો પણ એના પછી અઘોષ વ્યંજન આવેલો હોય અગર કશુંએ ન આવે તોએ વિસર્ગ થાય છે. ઉ૦ पुनर्+पुनर्=पुनःपुनः.

એના પછી જો ઘોષવ્યંજન કે સ્વર આવે તો र् કાયમ રહેછે. ઉ૦ पुनर्+अत्र=पुनरत्र; पुनर्+न=पुनर्न.

સ૦—નીચેના ધાતુનાં વર્તમાનકાળનાં રૂપ લખો.

नी, भू, सृ, नृत्, विश्, चि, तड्, चुर्, अस् (ગ-૨) અને अद्.

જ૦—

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
	नी (ગ-૧)		
૧ લો પુરૂષ	नयामि	नयावः	नयामः
૨ જો પુરૂષ	नयसि	नयथः	नयथ
૩ જો પુરૂષ	नयति	नयतः	नयन्ति

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
	भ (ગ-૧)		
૧ લો પુરૂષ	भवामि	भवावः	भवामः
૨ જો ,,	भवसि	भवथः	भवथ
૩ જો ,,	भवति	भवतः	भवन्ति.
	(ગ-૧)		
૧ લો પુરૂષ	सरामि	सरावः	सरामः
૨ જો ,,	सरसि	सरथः	सरथ
૩ જો ,,	सरति	सरतः	सरन्ति
	नृत् (ગ-૪)		
૧ લો પુરૂષ	सृत्यामि	नृत्यावः	नृत्यामः
૨ જો ,,	नृत्यसि	नृत्यथः	नृत्यथ
૩ જો ,,	नृत्यति	नृत्यतः	नृत्यन्ति
	विश् (ગ-૬)		
૧ લો પુરૂષ	विशामि	विशावः	विशामः
૨ જો ,,	विशसि	विशथः	विशथ
૩ જો ,,	विशति	विशतः	विशन्ति
	चि (ગ-૧૦)		
૧ લો પુરૂષ	चाययामि	चाययावः	चाययामः
૨ જો ,,	चाययसि	चाययथः	चाययथ
૩ જો ,,	चाययति	चाययतः	चाययन्ति
	तड् (ગ-૧૦)		
૧ લો પુરૂષ	ताडयामि	ताडयावः	ताडयामः

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
૨ જો પુરૂષ	ताडयसि	ताडयथः	ताडयथ
૩ જો ,,	ताडयाति	ताडयतः	ताडयन्ति

चुर् (ગ-૧૦)

૧ લો પુરૂષ	चोरयामि	चोरयावः	चोरयामः
૨ જો ,,	चोरयासि	चोरयथः	चोरयथ
૩ જો ,,	चोरयाति	चोरयतः	चोरयन्ति

अस् (ગ-૨)

૧ લો પુરૂષ	अस्मि	स्वः	स्मः
૨ જો ,,	असि	स्थः	स्थ
૩ જો ,,	अस्ति	स्तः	सन्ति

अद् (ગ-૨)

૧ લો પુરૂષ	अद्मि	अद्वः	अद्मः
૨ જો ,,	अत्सि	अत्थः	अत्थ
૩ જો ,,	अत्ति	अत्तः	अदन्ति

ઉપસર્ગો.

૩૯—ઉપસર્ગો ક્યાં મૂકવામાં આવેછે. અને તેઓ ધાતુઓની સાથે આવી શું ફેરફાર કરેછે?

૪૦—ઉપસર્ગો ધાતુની પૂર્વે આવેછે. ને ધાતુના અસલ અર્થમાં ન્યૂનાધિક કરી વિશેષ અર્થ ઉપજાવેછે. ઉ૦ गच्छति=જાયછે अधिगच्छति=મેળવેછે.

૩૦—મુખ્ય ઉપસર્ગો તેમના અર્થ સાથે અને ધાતુ સાથે લાગવાથી ધાતુના અર્થમાં ફેરફાર કરી થએલા વિશેષ અર્થ સાથે જણાવો.

૪૦—अति—હદબહાર; अतिक्राम्यति તે હદબહાર પગલું ભરે છે, તે ઉલ્લંઘન કરેછે.

अधि—ઉપર; अधिगच्छति તે ઉપર થઇ જાયછે, તે મેળવેછે, તે જાણી જાયછે.

अनु—પાછળ, સરખું; अनुगच्छति તે પાછળ જાયછે, તે અનુસરેછે.

अभि—તરફ, પાસે; अभिगच्छति તે તરફ જાયછે, તે પાસે જાયછે.

अव—નીચે, દૂર; अवतरति તે નીચે જાયછે, તે ઉતરેછે.

आ—હદ અથવા મર્યાદાને અર્થે, ઉલટાપણા અર્થે, "સુધી" ના અર્થે; आगच्छति તે આવેછે. आरोहति તે (એટલે) સુધી ચઢે છે, વધેછે.

उत्—ઉંચે, ઉપર, વિશેષ; उत्पतति તે ઉંચે જાયછે, તે કૂદેછે, उद्गच्छति, તે ઉંચે જાયછે, તે ઉંચે ચડેછે.

उप—પાસે; उपगच्छति તે પાસે જાયછે, તે મળેછે.

नि—અંદર, નીચે; निषीदति તે નીચે બેસેછે.

परा—"પાછું" એવા અર્થે, ઉલટાપણાને અર્થે; पराजयते તે હારેછે.

प्रति—સામા, ઉલટું; प्रतिभाषते તે જવાબ આપેછે.

प्र—આગળ; प्रयाति તે આગળ જાયછે.

वि—નહિ, જૂદું, દૂર, વિશેષેકરીને; विश्लिष्यति તે જૂદો પડે છે.

सम्—સાથે, એકઠાં; संगच्छते તે સાથે જાય છે, તે મળેછે.

૪૦—ઈકારાંત અને ઉકારાંત ઉપસર્ગ પછી स् થી શરૂ થતો ધાતુ આવે તો स् નું शु થાયછે?

જ૦—इકારાંત અને उકારાંત ઉપસર્ગ પછી स् થી શરૂ થતો ધાતુ આવે તો स् નો ष् થાયછે. ઉ૦ नि+सीदति=निषीदति; अभि+सिंचाति=अभिषिंचाति.

એ स् મા ऋ, ॠ કે र् રહેલો હોય તો स् નો ष् થતો નથી. ઉ૦ अनु+सराति=अनुसराति (सृ ૫૨થી); वि+स्रवति=विस्रवाति (स्रु ૫૨થી).

સ૦—પદાંત म् નું શું થાય છે?

જ૦—૧ પદાંત म् પછી કોઈપણ સ્પર્શવ્યંજન આવ્યો હોય તો म् ને બદલે વિકલ્પે પૂર્વના અક્ષર ઉપર અનુસ્વાર મૂકાયછે, અથવા તો તેને ઠેકાણે પછીના વ્યંજનના સ્થાનને અનુનાસિક મૂકાયછે. ઉ૦ अहम्+च=अहंच કે अहञ्च; सम्+गच्छते=संगच्छते કે सङ्गच्छते.

૨ પદાંત म् પછી य्, व्, કે ल् હોય તો વિકલ્પે म् ને બદલે પૂર્વના અક્ષર ઉપર અનુસ્વાર મુકાય છે, અથવા તો તેને ઠેકાણે નાસિકાસ્થાને બોલાતો य्, व्, કે ल् થાય છે. ઉ૦ धर्मम्+व्याख्यास्यामः=धर्मं व्याख्यास्यामः કે धर्मव्ँव्याख्यास्यामः; तरुम्+लुनाति=तरुंलुनाति કે तरुल्ँलुनाति વીગેરે.

૩ પદાંત म् પછી श्, ष्, स्, र्, કે ह् હોય તો म् ને બદલે પૂર્વના અક્ષર ઉપર અવશ્યે અનુસ્વાર મૂકવામાં આવે છે. ઉ૦ तम्+शत्रुम्=तंशत्रुम्; तम्+ह=तंह; रामम्+स्तौति=रामंस्तौति; प्रजाम्+रक्षति=प्रजांरक्षाति; गणपातिम्+षडाननंच=गणपातिंषडाननंच.

પાઠ ૫ થી ૯ સુધી.

अ કારાંત તથા इ કારાંત પુલ્લિંગ તથા નપુંસકલિંગનાં નામો.

સ૦--સંસ્કૃત નામોને વિભક્તિ તથા લિંગ કેટલાં છે ને તે કિયાં કિયાં ?

જ૦--સંસ્કૃત નામોને વિભક્તિ આઠ છે. ૧ પ્રથમા, ૨ દ્વિતીયા, ૩ તૃતીયા, ૪ ચતુર્થી, ૫ પંચમી, ૬ ષષ્ટી ૭ સપ્તમી, ને સંબોધન; અને લિંગ ત્રણ છે. ૧ પુલ્લિંગ (નરજાતિ), ૨ સ્ત્રીલિંગ (નારીજાતિ) ને ૩ નપુંસકલિંગ (નાન્યતરજાતિ)

સ૦--अ કારાંત તથા इ કારાંત પુલ્લિંગ તથા નપુંસકલિંગના નામના પ્રથમ સાત વિભક્તિના પ્રત્યયો લખો તથા સંબોધન શી રીતે થાયછે તે જણાવો.

જ૦--(૧) अ કારાંત પુલ્લિંગ.

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
પ્રથમા	स्	औ	अस्
દ્વિતીયા	म्	,,	आन्
તૃતીયા	इन	भ्याम्	ऐस्
ચતુર્થી	य	,,	भ्यस्
પંચમી	आत्	,,	,,
ષષ્ઠી	स्य	ओस्	नाम्
સપ્તમી	इ	,,	सु

अ કારાંત નપુંસકલિંગ.

પ્ર૦ તથા દ્વિ૦	म्	ई	आनि

તૃતીયા એકવચનથી સપ્તમી બહુવચન સુધી પુલ્લિંગ પ્રમાણે

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
	इ કારાંત પુલ્લિંગ.		
પ્ર૦	स्	०	अस्
દ્વિ૦	म्	,,	न्
તૃ૦	ना	भ्याम्	भिस्
ચ૦	ए	,,	भ्यस्
પં૦	अस्	,,	,,
ષ૦	,,	ओस्	नाम्
સ૦	औ	,,	सु

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
	इ કારાંત નપુંસકલિંગ.		
પ્ર૦ તથા દ્વિ૦	०	ई	इ
તૃ૦	आ	भ्याम्	भिस्
ચ૦	ए	,,	भ्यस्
પં૦	अस्	,,	,,
ષ૦	,,	ओस्	नाम्
સ૦	इ	,,	सु

(૨) अ કારાંત નામના સંબોધન એકવચનમાં મૂળ રૂપજ વપરાય છે. इ કારાંત પુલ્લિંગમાં અંત्य इ નો ગુણ થાય છે. ઈકારાંત નપુંસકલિંગમાં ગુણ વિકલ્પે થાયછે. ઉ૦ नृप, अકારાંત પુલ્લિંગ, , वन अ કારાંત નપુંસકલિંગ; हरे, इ કારાંત પુલ્લિંગ; वारि કે वारे, इ કારાંત નપુંસકલિંગ,

દ્વિવચન તથા બહુવચન બધાં એ નામનાં પ્રથમા વિભક્તિ પ્રમાણે થાયછે. ઉ૦

	દ્વિવચન.	બહુવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
પ્રથમા	हरी	हरयः	नृपौ	नृपाः
સંબોધન	हरी	हरयः	नृपौ	नृपाः
પ્રથમા	वारिणी	वारीणि	वने	वनानि
સંબોધન	वारिणी	वारीणि	वने	वनानि.

(આ ઉદાહરણોમાં પ્રત્યયો લાગવાથી સંધિ વીગેરેના થતા ફેરફારો આગાડી દર્શાવવામાં આવશે. પૂર્ણરૂપો માત્ર સરખાવણી સારૂજ જણાવ્યાં છે.)

સ૦--આ પ્રત્યયો લાગતા પેહેલાં નામમાં શું ફેરફાર થાય છે?

જ૦--

૧ अ કારાંત પુલ્લિંગ તથા નપુંસકલિંગમાં.

य ચતુર્થી એક વચન, भ्याम् તૃતીયા, ચતુર્થી, પંચમી દ્વિવચન અને नाम् પષ્ઠી બહુવચન પ્રત્યયો લાગતા પેહેલાં નામનો અંત્ય अ દીર્ઘ થાય છે; અને भ्यस् ચતુર્થી તથા પંચમી બહુવચન, ओस् પષ્ઠી તથા સપ્તમી દ્વિવચન અને सु સપ્તમી બહુવચન પ્રત્યયો પેહેલાં अ નો ए થાયછે. ઉ૦ सूद+य=सूदा+य=सूदाय; सूद+भ्याम्=सूदा+भ्याम्=सूदाभ्याम्; सूद+नाम्=सूदा+नाम्=सूदानाम्. सूद+भ्यस्=सूदे+भ्यः = सूदेभ्यः; सूद+ओस्=सूदे+ओ=सूदय्+ओः=सूदयोः; सूद+सु=सूदे+सु=सूदेषु.

२ इ કારાંત પુલ્લિંગમાં.

(अ) પ્રથમા તથા દ્વિતીયા દ્વિવચનમાં, અને દ્વિતીયા બહુવચન પ્રત્યય न् તથા પષ્ઠી બહુવચન પ્રત્યય नाम् પેહેલાં અંત્ય इ દીર્ઘ થાયછે. ઉ૦ रवि+० = रवी+०=रवी; रवि+न्=रवी+न्=रवीन्; अलि+नाम्=अली+नाम्=अलीनाम्.

(आ) પ્રથમા બહુવચન તથા પંચમી તથા ષષ્ઠી એકવચન પ્રત્યય अस् અને ચતુર્થી એકવચન પ્રત્યય ए લાગતા પેહેલાં અંત્ય इ નો ગુણ થાયછે, અને આ ગુણ થયા પછી પંચમી તથા ષષ્ઠી એકવચન પ્રત્યય अस् ના अ નો લોપ થાય છે. ઉ૦ हरि+अस्=हरे+अस्=हरय्+अस्=हरयः; (પ્ર૦ બહુ૦) हरि+अस्=हरे+अस्=हरे+०स्=हरेः; (પં૦ તથા ષ૦ એક૦) हरि+ए=हरे+ए=हरय्+ए=हरये.

(इ) સપ્તમી એકવચન પ્રત્યય औ પેહેલાં અંત્ય इ નો લોપ થાય છે. ઉ૦ हरि+औ=हर्+औ=हरौ.

૩ इ કારાંત નપુંસકલિંગમાં.

(अ) સ્વરથી શરૂ થતા પ્રત્યય પેહેલાં इ કારાંત નપુંસકલિંગના નામને न् ઉમેરવામાં આવેછે. તેથીકરી न् સાથે પ્રત્યયો નીચે પ્રમાણે થાયછે, અને પછી न् ઉમેરવાની જરૂર પડતી નથી.

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પ્ર૦ તથા દ્વિ૦	०	नी	नि
તૃ૦	ना	भ्याम्	भिस्
ચ૦	ने	,,	भ्यस्
પં૦	नस्	भ्याम्	भ्यस्
ષ૦	,,	नोस्	नाम्
સ૦	नि	,,	सु

(आ) પ્રથમા તથા દ્વિતીયા બહુવચન પ્રત્યય नि તથા ષષ્ઠી બહુવચન नाम् પેહેલાં અંત્ય इ દીર્ઘ થાયછે. ઉ૦ वारि+नि=वारी+नि; वारि+नाम्=वारी+नाम्.

સ૦—अ કે आ પછી ए, ऐ, ओ કે औ આવે તો શી સંધિ થાય ?

જ૦—૧ अ કે आ પછી ए કે ऐ આવે તો પાસે આવેલા સ્વરો મળી જઈ તેમને ઠેકાણે ऐ થાયછે. ઉ૦ तव+एषा= तवैषा; वन+ऐस्=वनैः

૨ अ કે आ પછી ओ કે औ આવે તો પાસે આવેલા સ્વરો મળી જઈ તેમને ઠેકાણે औ થાય છે. ઉ૦ तव+ओदनः=तवौदनः; नृप+औ=नृपौ.

સ૦—છેલ્લા ચાર સ્વરો સિવાય સવર્ણ સ્વરોની સંધિ શી?

જ૦—છેલ્લા ચાર સ્વરો (ए, ऐ, ओ, औ) સિવાય કોઈપણ હ્રસ્વ કે દીર્ઘ સ્વર પછી તેનો તેજ હ્રસ્વ કે દીર્ઘ સ્વર આવે તો બે સ્વરો મળી જઈ તેમને ઠેકાણે દીર્ઘ સ્વર મૂકવામાં આવેછે. ઉ૦ नृप+अस्=नृपाः; सूद+आन्=सूदान्; दधि+इह=दधीह; भानु+उदय=भानूदय.

સ૦—न નો ण્ ક્યારે થયો છે ?

જ૦—૧ પદની અંદર ऋ, र् કે ष् પછી લાગલોજ न આવે તો न् નો ण् થાય છે. ઉ૦ पितृ+नाम्=पितृ+णाम्= पितृणाम्; कृ+न=कीर्+न=कीर्ण; मुष्+ना+ति= मुष्णाति (ગ–૯ વર્તમાનકાળ ત્રિજો પુરૂષ એકવચન.)

૨ વળી ऋ, र् કે ष् અને न् ની વચ્ચે એટલે ऋ ને न र् ને न् તથા ष् ને न् ની વચ્ચે સ્વર, ल् સિવાયનો અર્દ્ધ સ્વર, મહાપ્રાણ અને કંઠચ કે ઓષ્ઠચ વર્ગનો વ્યંજન હોય તો પણ न् નો ण् થાયછે. नृप+इन=न्+ऋ+प्+ अ+इ+न्+अ =न्+ऋ+प्+अ+इ+ण्+अ = नृप+ इण; मूर्ख+नाम्=मूर्खा+नाम्= मू+र्+ख्+आ+न्+

आम्=मूर्+ख्+आ+ण्+आम्=मूर्खाणाम्; ऋषि+ना = ऋ+ष्+इ+न्+आ = ऋ+ष्+इ+ण्+आ = ऋषिणा.

૩ પરંતુ न् પદને અંતે આવે તો न् નો ण् થતો નથી. ઉ० नृपान्.

સ०—अ કે आ પછી इ, उ, ऋ, કે ऌ, આવે તો સંધિ શી?

જ૦—अ કે आ પછી હ્રસ્વ કે દીર્ઘ इ, उ, ऋ કે ऌ આવે તો પાસે આવેલા બે સ્વરો બદલ પછીના સ્વરનો ગુણ મૂકાય છે.

એટલે अ કે आ+इ કે ई=ए. ઉ० गण+ईश=गण्+अ+ई+श=गण्+ए+श=गणेश; फल+इ=फले.

अ કે आ+उ કે ऊ=ओ ઉ० गंगा+उदकं=गंग्+आ+उ+दकं=गंग्+ओ+दकं=गंगोदकं.

अ કે आ+ऋ કે ॠ=अर् ઉ० तव+ऋद्धि=तव् +अ+ऋ+द्धि=तव+अर्+द्धि=तवर्द्धि.

अ કે आ+ऌ=अल् ઉ० तव+ऌकार=तव्+अ+ऌकार=तव्+अल्+कार= तवल्कार.

સ૦— હ્રસ્વ કે દીર્ઘ इ, उ, ऋ, ऌ, પછી કોઇ વિવર્ણ-સ્વર આવે તો સંધિ શી ?

જ૦— હ્રસ્વ કે દીર્ઘ इ, उ, ऋ, ऌ, પછી કોઇ વિવર્ણ (પોતાના સિવાય બીજો) સ્વર આવે તો તેમને ઠેકાણે અનુક્રમે य्, व्, र्, ल्, મૂકાય છે એટલે

इ કે ई+વિવર્ણસ્વર=य्+ વિવર્ણસ્વર ઉ० हरि+ओस्=हर्+इ+ओस्=हर्+य्+ओस्=हर्योः

उ के ऊ+विवर्ण स्वर=व्+विवर्ण स्वर ઉ० तु+इह=त्+उ+इह=त्+व्+इह=त्विह.

ऋ के ॠ+विवर्ण स्वर=र्+विवर्ण स्वर ઉ० पितृ+इच्छा=पित्+ऋ+इच्छा=पित्+र्+इच्छा=पित्रिच्छा.

ऌ+विवर्ण स्वर=ल्+विवर्ण स्वर ઉ०ऌ+अनुबंधः=ल्+अनुबंधः=लनुबंधः

૩૦—समुद्र पुल्लिंग, फल नपुंसकलिंग, कपि पु० અને वारि न० નામનાં રૂપો લખો.

૪૦— એકવચન. દ્વિવચન. બહુવચન.

समुद्र (पु०)

प्र०	समुद्रः	समुद्रौ	समुद्राः
द्वि०	समुद्रम्	,,	समुद्रान्
तृ०	समुद्रेण	समुद्राभ्याम्	समुद्रैः
च०	समुद्राय	,,	समुद्रेभ्यः
पं०	समुद्रात्	,,	,,
ष०	समुद्रस्य	समुद्रयोः	समुद्राणाम्
स०	समुद्रे	,,	समुद्रेषु
सं०	समुद्र	समुद्रौ	समुद्राः

फल (न०)

प्र०-द्वि०	फलम्	फले	फलानि
तृ०	फलेन	फलाभ्याम्	फलैः
च०	फलाय	,,	फलेभ्यः
पं०	फलात्	,,	,,
ष०	फलस्य	फलयोः	फलानाम्

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
સ૦	फले	फलयोः	फलेषु
સં૦	फल	फले	फलानि

कपि (પુ૦)

પ્ર૦	कपिः	कपी	कपयः
દ્વિ૦	कपिम्	,,	कपीन्
તૃ૦	कपिना	कपिभ्याम्	कपिभिः
ચ૦	कपये	,,	कपिभ्यः
પં૦	कपेः	,,	,,
ષ૦	,,	कप्योः	कपीनाम्
સ૦	कपौ	,,	कपिषु
સં૦	कपे	कपी	कपयः

वारि (ન૦)

પ્ર૦—દ્વિ૦	वारि	वारिणी	वारीणि
તૃ૦	वारिणा	वारिभ्याम्	वारिभिः
ચ૦	वारिणे	,,	वारिभ्यः
પં૦	वारिणः	,,	,,
ષ૦	,,	वारिणोः	वारिणाम्
સ૦	वारिणि	,,	वारिषु
સં૦	वारि કે वारे	वारिणी	वारीणि

સ૦—ए કે ओ પછી अ આવે તો સંધિ શી ?

જ૦—પદને અંતે આવેલા ए કે ओ પછી अ આવે તો अ કાર પૂર્વના સ્વરમાં સમાય છે. એટલે તે બોલાતો નથી તેમ

લખાતોએ નથી, અને તેને ઠેકાણે આવું ऽ અવગ્રહ ચિન્હ ઘણું ખરૂં મૂકવામાં આવે છે. ઉ૦ रामोऽश्वमा रोहति, लोकेऽनुभूयते.

સ૦—નામ તથા ક્રિયાપદના દ્વિવચનને છેડે ई, ऊ કે ए હોય અને તેના પછી કોઇ પણ સ્વર આવે તો સંધિ શી?

જ૦—નામ તથા ક્રિયાપદના દ્વિવચનને છેડે ई, ऊ કે ए હોય અને તેના પછી કોઇ પણ સ્વર આવે તો તેની સંધિ થતી નથી. ઉ૦ गिरीआरोहति; यजावहे इह; भानू आस्ताम्.

સ૦—છેલ્લા ચાર સ્વરો સિવાય કોઇ પણ સ્વર પછી ऋ આવે તો સંધિ શી?

જ૦—છેલ્લા ચાર સ્વરો સિવાય કોઇ પણ સ્વર પછી ऋ આવે તો સંધિ કરે, અથવા તો સંધિ ન કરતાં માત્ર પૂર્વનો દીર્ઘ સ્વર હ્રસ્વ થાય. ઉ૦ देव+ऋषि=देवर्षि; કે देवऋषि विश्वशंभुवा+ऋतावरी=विश्वशंभुवऋतावरी. (ऋग्वेदे)

સ૦—જોડે આવેલા દંત્ય અને તાલવ્ય વ્યંજનની સંધિ શી?

જ૦—જ્યારે स् કે દંત્યવર્ગનો વ્યંજન श् કે તાલવ્ય વર્ગના વ્યંજન સાથે જોડાય છે ત્યારે દંત્યને ઠેકાણે તાલવ્ય મૂકાય છે. એટલે स् ને ઠેકાણે श्, त् ને ઠેકાણે च्, द् ને ઠેકાણે ज् વીગેરે ઉ૦ अरीन्+जयति=अरीञ्जयति; तत्+चक्रे=तच्चक्रे; राजन्+अस्=राज्+ञ्+अस्=राज्ञ्+अस्=राज्ञः (अस् પ્રત્યય પેહેલાં राजन्માંના अ નો લોપ થાય છે, તે હકીકત अन् છેડાવાળા નામની હકીકતમાં આગળ આવશે.)

સ૦—જોડે આવેલા દંત્ય અને મૂર્ધન્ય વ્યંજનની સંધિ શી?

જ૦—જ્યારે દંત્ય અને મૂર્ધન્ય વ્યંજનો જોડે આવે છે ત્યારે દંત્યને ઠેકાણે મૂર્ધન્ય મૂકાય છે. એટલે स् ને બદલે ष्, त् ને

બદલે ट्. द् ને બદલે ड्, વગેરે ઉ૦ तत्+टीकते=तट्टीकते; कृष्+त=कृष्+ट=कृष्ट (ભૂતકર્મણિ રૂપ કૃદંત) વગેરે.

સ૦—અનુનાસિક સિવાય કોઇપણ વ્યંજન પછી ઘોષ વ્યંજન કે સ્વરાદિ શબ્દનો આદિસ્વર આવે તો શી સંધિ થાય ?

જ૦—અનુનાસિક સિવાય કોઇપણ વ્યંજન પછી ઘોષ વ્યંજન કે સ્વરાદિ શબ્દનો આદિ સ્વર આવે તો તે પહેલાંનો વ્યંજન પોતાના સ્થાનમાં પોતાના વર્ગનો ત્રીજો અક્ષર મૂકે છે ઉ૦ ग्रामात्+आगच्छति=ग्रामादागच्छति; सम्यक्+उक्तम्=सम्यगुक्तम्; परिव्राट्+गच्छति=परिव्राड्गच्छति; ककुप्+द्रष्टा=ककुब्द्रष्टा વ૦.

સ૦—र् પછી र् આવે તો સંધિ શી?

જ૦—र् પછી र् આવે તો પૂર્વના र् નો લોપ થાય છે, અને તેની પેહેલાંનો સ્વર હ્રસ્વ હોય તો દીર્ઘ થાય છે. पुनर्+रमते=पुनारमते

સ૦—વિસર્ગનો ક્યારે ओ, ક્યારે र्, ક્યારે श्, ष्, કે स् થાય છે, અને ક્યારે તે લોપાય છે?

જ૦—૧ વિસર્ગની પૂર્વે अ હોય અને તેના પછી अ કે કોઇ ઘોષ વ્યંજન આવે તો વિસર્ગનો उ થાય છે, અને તે उ પૂર્વના अ સાથે મળી જવાથી ओ થાય છે. ઉ૦ रामः+अश्वम्=रामो+अश्वम्=रामोऽश्वम्; जनः+वदति=जनोवदति.

૨ વિસર્ગની પૂર્વે अ કે आ સિવાય કોઇપણ સ્વર હોય અને વિસર્ગની પછી સ્વર કે ઘોષ વ્યંજન હોય તો વિસર્ગનો र् થાય છે. ઉ૦ नृपतिः+जयति=नृपतिर्+जयति=

नृपतिर्जयति; कपिभिः+अजयत्=कपिभिर्+अजयत्=
कपिभिरजयत्.

૩ (अ) વિસર્ગના પછી च् કે छ् આવે તો વિસર્ગનો श्, ट्, ठ्, કે, ठ् આવે તો ष् અને त् કે थ् આવે તો स् થાયછે. ઉ૦ रामः+चरति=रामश्च+रति; हरिः+टीकते=हरिष्टीकते; बाहुभिः + तरति=बाहुभिस्तरति; शत्रुघ्नः+छत्रं=शत्रुघ्नश्छत्रम्.

(आ) વિસર્ગના પછી श्, ष् કે स् આવે તો વિસર્ગ એમનો એમ રહે છે અગર તેને ઠેકાણે અનુક્રમે श्, ष् કે स् મુકાય છે ઉ૦ ऋषिः+शाम्याति=ऋषिःशाम्यति કે ऋषिश्शाम्याति,

૪ (अ) વિસર્ગની પૂર્વે आ હોય અને તેની પછી કોઇપણ સ્વર અગર ઘોષ વ્યંજન આવે તો વિસર્ગનો લોપ થાય છે ઉ૦ पुर्याः+आगच्छति=पुर्या आगच्छाति; जनाः+वदन्ति=जनावदान्ति.

(आ) વળી વિસર્ગની પૂર્વે अ હોય અને તેની પછી अ સિવાય કોઇપણ સ્વર આવે તોપણ વિસર્ગનો લોપ થાય છે ઉ૦ बुधः +इच्छाति=बुधइच्छति

વિસર્ગનો લોપ થવાથી બે સ્વરો પાસે આવે તો તેના સંધિ થતી નથી ઉ૦ पुर्या आगच्छति; बुधइच्छाति.

પ્ર૦—પદાંત न् નો ક્યારે અનુસ્વાર પૂર્વક વિસર્ગ થાય છે?

જ૦—પદાંત न् પછી च्, छ्, त्, थ्, ट् કે ठ् આવે તો न् નો અનુસ્વાર તથા વિસર્ગ થાય છે. ઉ૦ समुद्रान्+तरति=समुद्रांः+तरति=समुद्रांस्तराति; पुमान्+चराति=पुमांः+चरति पुमांश्चरति; ग्रंथान्+टीकते=ग्रंथांः+टीकते=ग्रंथांष्टीकते.

૬૦—નીચેના ક્રિયાપદો તથા અવ્યયો સાથે સંબંધ ધરાવતા પદો કઇ વિભક્તિમાં આવે છે ?

(क) ગતિવાચક ક્રિયાપદો (ख) ગુસ્સો, દ્વેષ, ચડસા ચડસી અને અદેખાઇના અર્થના ક્રિયાપદો.

(ग) "દેણું હોવું" એવા અર્થમાં धृ ધાતુ; અને स्पृह् ધાતુ (घ) सह, नमः, स्वस्ति અને विना એ અવ્યયો.

૭૦—(क) ક્રિયાપદ ગતિવાચક હોય તો જે સ્થાને જવાનું છે તે સ્થાન બતાવનાર શબ્દ દ્વિતીયા કે ચતુર્થી વિભક્તિમાં વપરાય છે. ઉ० मनुष्यो ग्रामं गच्छाति કે ग्रामाय गच्छाति.

(ख) क्रोध द्रोह. ઇર્ષ્યા અને અસૂયા (ગુસ્સો દ્વેષ, ચડસા ચડસી અને અદેખાઇ) ના અર્થના ક્રિયાપદો સાથે જેના ઉપર આમનો વિકાર થાય છે તે બતાવનાર શબ્દ ચતુર્થીમાં વપરાય છે. ઉ० हरये नृपतिः कुप्याति

(ग) धृ ધાતુનો અર્થ "લેણદાર હોવું" થાય છે ત્યારે લેણદારનું નામ ચતુર્થીમાં ને લેણું બતાવનાર શબ્દ દ્વિતીયામાં વપરાય છે..ઉ० हरिरश्वपतये शतं धारयाति.

स्पृह् ક્રિયાપદ સાથે પણ ઇચ્છિત વસ્તુવાચક શબ્દ ચતુર્થીમાં આવે છે. ઉ० बालको मोदकाय स्पृहयति.

(घ) જે પદોને सह જોડવામાં આવે છે તે તૃતીયામાં नमः તથા स्वस्ति જોડવામાં આવે છે તે ચતુર્થીમાં અને विना જોડવામાં આવે છે ને દ્વિતીયા, તૃતીયા અને પંચમીમાં આવે છે. ઉ० पुत्रैःसह गच्छाति; नमो देवेभ्यः; स्वस्ति हरये; वधाद्विना नशाम्यत्यारिः; पुस्तकेनविना किंगच्छसि; शिवभक्तिविना राजन्.

સ૦—કેટલાક દ્વિકર્મક ધાતુઓ ઉદાહરણ સાથે લખો.

જ૦—नी, प्रच्छ्, याच्, कथ् તથા એવાજ અર્થ બતાવનારા ધાતુઓ **દ્વિકર્મક** છે. ઉ૦ ग्राममजंनयति; माणवकंमार्गं पृच्छति; धनिकं द्रव्यं याचते; रामं वार्तामकथयम्.

સ૦—અવ્યય શાને કહે છે ?

જ૦—જેમને વિભક્તિના પ્રત્યય લાગતા નથી એટલે જેમનાં ભિન્ન ભિન્ન રૂપ થતાં નથી તેમને **અવ્યય** કહે છે. ઉ૦ अधुना, यतः, च, वा, यथा, कथम् વગેરે.

સ૦—વિશેષણને જાતિ, વચન, વિભક્તિ શા પ્રમાણે લાગે છે ?

જ૦—વિશેષણને જાતિ, વચન, વિભક્તિ તેના **વિશેષ્ય** પ્રમાણે લાગે છે. ઉ૦ आचारः प्रशस्यः; लांगूलं दीर्घम् વગેરે.

સ૦—च અને वा એ અવ્યયો શી રીતે વપરાય છે ?

જ૦—જો પદો જોડવાં હોય કે છુટાં પાડવાં હોય તો તે સઘળાને છેડે એકજવાર કે દરેકને છેડે જૂદી જૂદી વાર च કે वा મૂકાય છે. ઉ૦ हरिश्च गोविंदश्च गच्छतः કે हरिर्गोविंदश्च गच्छतः; हरिर्गोविंदो वा रमते કે हरिर्वा गोविंदो वा रमते.

પાઠ ૧૦—૧૧.

આત્મનેપદી ક્રિયાપદો વર્તમાનકાળ.

સ૦—વર્તમાનકાળ ત્રણે પુરૂષના અને ત્રણે વચનનાં આત્મનેપદ પ્રત્યયો લખો.

જ૦	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
૧ લો પુરૂષ	इ	वहे	महे
૨ જો ,,	से	इथे	ध्वे
૩ જો ,,	ते	इते	अन्ते.

સ૦—આ પ્રત્યયો પેહેલાં ધાતુઓમાં શું શું ફેરફાર થાય છે?

જ૦—(अ) પરસ્મૈપદ પ્રત્યય લાગતાં ધાતુઓમાં જે વિ-કરણ પ્રત્યયો ઉમેરાય છે તે આ પ્રત્યયો લાગતા પેહેલાં પણ ઉમેરાય છે, અને તેમાં થતા ગુણ વૃદ્ધિ વીગેરે ફેરફારો થાય છે. ઉ૦ अभिवाद्+अय+ते=अभिवादयते; शुभ्+अ+ते=शोभते; अनुरुध्+य+ते=अनुरुध्यते વીગેરે.

(आ) છઠ્ઠા ગણના ધાતુને છેડે ऋ હોય તો તે ऋ નો रि થાય છે અને વિકરણ પ્રત્યય अ ની સાથે रिय થાય છે. (પા-છળ જણાવેલા અસવર્ણસ્વરની સંધિના નિયમ પ્રમાણે र्य નહીં) ઉ૦ मृ+अ+ते=मृ+रि+अ+ते=मृ+रिय+ते= म्रिय-ते અને તેજ પ્રમાણે दृ તથા पृ પરથી द्रियते, प्रियते વીગેરે.

સ૦—વિકરણ પ્રત્યય લગાડયા પછી તૈયાર થએલા રૂપમાં શું ફેરફાર થાય છે?

જ૦—વિકરણ પ્રત્યય લગાડયા પછી તૈયાર થએલા રૂપમાં પ્રત્યય લાગતા પેહેલાં પરસ્મૈપદી ધાતુઓની માફક-જ ફેરફાર થાય છે. ઉ૦ रम्+अ+वहे=रम्+आ+वहे=रमा-वहे; अभिवाद्+अय+अन्ते=अभिवाद्+अय्+अन्ते=अभि-वादयन्ते.

સ૦—स्मि તથા मृ ને પુરૂષવાચક વર્તમાનકાળના પ્ર-ત્યયો લગાડી રૂપ આપો.

જ૦—	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
		स्मि (ગ૦૧)	
૧ લો પુરૂષ	स्मये	स्मयावहे	स्मयामहे
૨ જો ,,	स्मयसे	स्मयेथे	स्मयध्वे
૩ જો ,,	स्मयते	स्मयेते	स्मयन्ते
		मृ (ગ૦૬)	
૧ લો પુરૂષ	म्रिये	म्रियावहे	म्रियामहे
૨ જો ,,	म्रियसे	म्रियेथे	म्रियध्वे
૩ જો ,,	म्रियते	म्रियते	म्रियन्ते.

સ૦—रुच् અને એવા અર્થના બીજા ક્રિયાપદો સાથે રૂચિ ધરાવનારનું નામ કઈ વિભક્તિમાં આવે છે?

જ૦—रुच् અને એવા અર્થના બીજા ક્રિયાપદો સાથે રૂચિ ધરાવનારનું નામ ચતુર્થી વિભક્તિમાં આવે છે. ઉ૦ विष्णवे पूजा रोचते, कृष्णस्य पत्नै फलानि रोचन्ते.

પાઠ ૧૨ મો.

કર્મણિવાચ્ય અથવા ભાવેરૂપ.

સ૦—કર્મણિવાચ્ય અથવા ભાવે રૂપ શી રીતે થાય છે?

જ૦—કર્મણિવાચ્ય અથવા ભાવે રૂપો ધાતુને (મૂળ ધાતુને પણ આ દેશને નહીં) य લગાડી આત્મને પદના પ્રત્યયો લગાડવાથી થાય છે. એ રૂપો ગણભેદે જૂદાં જૂદાં થતાં નથી. એક સરખી રીતે થાય છે ઉ૦ गम्+य+ते=गम्यते (गच्छयते નહીં) कथ्+य+ते=कथ्यते વગેરે.

સ૦—આ य ઉમેરતા પેહેલાં ધાતુઓમાં શું ફેરફાર થાયછે?

જ૦—આ य ઉમેરતા પેહેલાં ધાતુઓમાં નીચે પ્રમાણે ફેરફારો થાય છે.

૧ દશમા ગણુના ધાતુઓમાં કર્તરિમાં જે પ્રમાણે ગુણ તથા વૃદ્ધિ થાય છે તે પ્રમાણે કર્મણિમાં પણ થાય છે. ઉ૦ चुर् પરથી चोर्यते; तड् પરથી ताड्यते વીગેરે.

૨ ધાતુને છેડે હ્રસ્વ इ કે उ હોય તો તે દીર્ઘ થાય છે. ઉ૦ जि પરથી जीयते; श्रु પરથી श्रूयते.

૩ ધાતુને છેડે હ્રસ્વ ऋ હોય અને તેની પેહેલાં જોડાક્ષર ન હોય તો તે ऋ નો रि થાય છે. ઉ૦ कृ પરથી क्रियते; પરંતુ તેના પેહેલા જોડાક્ષર હોય તો તે ऋ નો ગુણ થાય છે. ઉ૦ स्मृ પરથી स्मर्यते.

૪ ધાતુને છેડે દીર્ઘ ॠ હોય અને તેની પેહેલાં ઓષ્ઠસ્થાન વર્ગનો કોઇપણ વ્યંજન ન હોય તો તે ॠ નો ईर् થાય છે. ઉ૦ दॄ પરથી दीर्यते; પરંતુ ॠ પેહેલાં ઓષ્ઠસ્થાનનો કોઇપણ વ્યંજન હોયતો ॠ નો ऊर् થાય છે. ઉ૦ पॄ પરથી पूर्यते; वॄ પરથી वूर्यते.

૫ જે ધાતુઓને છેડે आ, ए, ओ ને ऐ હોય તેમના અંત્યસ્વરોની ઘણું કરી ई થાય છે. ઉ૦ पा પરથી पीयते; धे પરથી धीयते; दो પરથી दीयते, गै પરથી गीयते વીગેરે; પરંતુ ज्ञा અને ध्यै ના અંત્ય સ્વરોની ई થતી નથી પણ आ રહે છે. ઉ૦ ज्ञायते, ध्यायते.

૬ ઉપાંત્ય અનુનાસિકનો કેટલાક ધાતુઓમાં લોપ થાય છે ઉ૦ ग्रन्थ् પરથી ग्रथ्यते; शंस् પરથી शस्यते; बन्ध् પરથી बध्यते વીગેરે.

કેટલાએક ધાતુઓમાં આ ફેરફાર નથી પણ થતો ઉ૦ निन्द्, नन्द्, चिन्त्, પરથી અનુક્રમે निन्द्यते नन्द्यते, चिन्त्यते વીગેરે.

७ वच्, वद, वस, ને वह् એ ધાતુઓમાં व નો उ, यज् માં य નો इ, ग्रह् ને प्रच्छ् માં र् નો ऋ અને व्हे માં वे નો ऊ થાય છે. ઉ૦ वच्, वद्, वस्, वह्, यज्, ग्रह्, प्रच्छ्, અને व्हे પરથી उच्यते, उद्यते, उष्यते, उह्यते, इज्यते, गृह्यते, पृच्छयते અને हूयते,

८ खन અને जन् ધાતુઓમાં વિકલ્પે न् નો લોપ કરી પૂર્વનો अ દીર્ઘ કરવામાં આવે છે. ઉ૦ खन्यते કે खायते; जन्यते કે जायते,

સ૦—स्था, जि, स्मृ અને व्हे ધાતુઓનાં કર્મણિવાચ્ય રૂપો લખો.

જ૦—

स्था

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
૧ લો પુરૂષ	स्थीये	स्थीयावहे	स्थीयामहे
૨ જો ,,	स्थीयसे	स्थीयेथे	स्थीयध्वे
૩ જો ,,	स्थीयते	स्थीयेते	स्थीयन्ते

जि

૧ લો પુરૂષ	जीये	जीयावहे	जीयामहे
૨ જો ,,	जीयसे	जीयेथे	जीयध्वे
૩ જો ,,	जीयते	जीयेते	जीयन्ते

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
		स्मृ	
૧ લો પુરૂષ	स्मर्ये	स्मर्यावहे	स्मर्यामहे
૨ જો ,,	स्मर्यसे	स्मर्येथे	स्मर्यध्वे
૩ જો ,,	स्मर्यते	स्मर्येते	स्मर्यन्ते.
		ह्वे	
૧ લો પુરૂષ	हूये	हूयावहे	हूयामहे
૨ જો ,,	हूयसे	हूयेथे	हूयध्वे
૩ જો ,,	हूयते	हूयेते	हूयन्ते.

પાઠ ૧૩ થી ૧૫ સુધી.

આકારાંત તથા ઈકારાંત સ્ત્રીલિંગનાં નામો.

સ૭—આકારાંત તથા ઈકારાંત સ્ત્રીલિંગના નામના પ્રત્યયો લખો.

જ૦ આકારાંત નામના

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
પ્ર૦		ई	अस्
દ્વિ૦	आम्	,,	,,
તૃ૦	आ	भ्याम्	भिस्
ચ૦	ए	,,	भ्यस्
પં૦	अस्	,,	,,
ષ૦	,,	ओस्	नाम्
સ૦	आम्	,,	सु

ઈકારાંત નામના

એકવચન,	દ્વિવચન.	બહુવચન
०	औ	अस्
म्	,,	इस्

તૃતીયા એક વચનથી સપ્તમી બહુ વચન સુધી आકારાંત સ્ત્રીલિંગ પ્રમાણે.

૬૯—આ પ્રત્યયો લાગતાં आકારાંત તથા ईકારાંત સ્ત્રીલિંગના નામમાં શું ફેરફાર થાય છે?

૭૦— ૧ आકારાંત સ્ત્રીલિંગના નામમાં

(अ) તૃતીયા એકવચન પ્રત્યય आ તથા ષષ્ઠી અને સપ્તમી દ્વિવચન પ્રત્યય ओस् પહેલાં અંત્ય आ નો ए થાય છે. ઉ० रमा+आ=रमे+आ=रमया; रमा+ओस्=रमे+ओस्=रमयोः.

(आ) ચતુર્થી, પંચમી, ષષ્ઠી અને સપ્તમી એકવચન પ્રત્યયો લગાડતાં નામમાં या ઉમેરાય છે અને તે या લગાડયા પછી તૈયાર થએલા પ્રત્યયો અનુક્રમે यै, यास्, यास् અને याम् થાય છે. પછી કંઇ પણ ઉમેરો ન કરતાં આ તૈયાર કરેલા પ્રત્યયો નામમાં ઉમેરી દેવા એટલે રૂપ તૈયાર થશે. ઉ० रमा પરથી रमायै, रमायाः, रमायाः, અને रमायाम्.

૨ ईકારાંત સ્ત્રીલિંગમાં

(अ) ચતુર્થી, પંચમી, ષષ્ઠી અને સપ્તમી એકવચન પ્રત્યયો પેહેલાં आ લગાડવામાં આવે છે. અને એ आ તથા પ્રત્યયો મળી તૈયાર થએલા પ્રત્યયો અનુક્રમે ऐ, आस्, आस् ને आम् છે. જે લાગલાજ નામને લ-

ગાડવામાં આવે છે. ઉ૦ नदी પરથી नद्यै, नद्याः, नद्याः ને नद्याम्

(આ) ઈકાર પછી सु નો षु થાય છે. ઉ૦ नदी+सु=नदीषु.

સ૦—આકારાંત તથા ઈકારાંત સ્ત્રીલિંગનાં નામનું સંબોધન એકવચન તથા બીજાં વચનો શી રીતે થાય છે?

જ૦—આકારાંત સ્ત્રીલિંગના નામનું સંબોધન એક વચન અંત્ય આ નો ए કરવાથી અને ઈકારાંત સ્ત્રીલિંગના નામનું અંત્ય ઈ હ્રસ્વ કરવાથી થાય છે. દ્વિવચન તથા બહુ વચન પ્રથમા પ્રમાણે થાય છે. ઉ૦

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
		रमा સ્ત્રી૦	
પ્ર૦	रमा	रमे	रमाः
સં૦	रमे	रमे	" रमाः
		नदी સ્ત્રી૦	
પ્ર૦	नदी	नद्यौ	नद्यः
સં૦	नदि	नद्यौ	नद्यः

સ૦—अवन्ती અને ज्योत्स्ना એ નામનાં રૂપો લખો.

	જ૦—એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
		अवन्ती સ્ત્રી૦	
પ્ર૦	अवन्ती	अवन्त्यौ	अवन्त्यः
દ્વિ૦	अवन्तीम्	"	अवन्तीः
તૃ૦	अवन्त्या	अवन्तीभ्याम्	अवन्तीभिः

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
ચ૦	अवन्त्यै	अवन्तीभ्याम्	अवन्तीभ्यः
પં૦	अवन्त्याः	,,	,,
ષ૦	,,	अवन्त्योः	अवन्तीनाम्
સ૦	अवन्त्याम्	,,	अवन्तीषु
સં૦	अवन्ति	अवन्त्यौ	अवन्त्यः

ज्योत्स्ना સ્ત્રી૦

પ્ર૦	ज्योत्स्ना	ज्योत्स्ने	ज्योत्स्नाः
દ્વિ૦	ज्योत्स्नाम्	,,	,,
તૃ૦	ज्योत्स्नया	ज्योत्स्नाभ्याम्	ज्योत्स्नाभिः
ચ૦	ज्योत्स्नायै	,,	ज्योत्स्नाभ्यः
પં૦	ज्योत्स्नायाः	,,	,,
ષ૦	,,	ज्योत्स्नयोः	ज्योत्स्नानाम्
સ૦	ज्योत्स्नायाम्	,,	ज्योत्स्नासु
સં૦	ज्योत्स्ने	ज्योत्स्ने	ज्योत्स्नाः

પાઠ ૧૬ થી ૧૮ સુધી.

પ્રથમ ભૂતકાળ.

૩૦—પ્રથમ ભૂતકાળના પરસ્મૈપદ તથા આત્મને પદ પ્રત્યયો લખો.

४०— परस्मै पद.

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
૧ લો પુરૂષ	अम्	व	म
૨ જો ,,	स्	तम्	त
૩ જો ,,	त्	ताम्	अन्

આત્મને પદ.

૧ લો પુરૂષ	इ	वहि	महि
૨ જો ,,	थास्	इथाम्	ध्वम्
૩ જો ,,	त	इताम्	अन्त.

સ૦—આ પ્રત્યયો લાગતા પેહેલાં ધાતુઓમાં શું ઉમેરવામાં આવે છે ?

જ૦—આ પ્રત્યયો લગાડતા પેહેલાં ધાતુની પૂર્વે अ આગમ આવે છે. ધાતુ ઉપસર્ગયુક્ત હોય તો ઉપસર્ગ અને ધાતુની વચ્ચે આગમ આવે છે. (વિકરણ પ્રત્યય તથા તેને લગતા ફેરફારો વર્તમાનકાળ પ્રમાણે સમજી લેવા) ઉ૦ गम् ઉપરથી अ+गच्छ्+अ+अम्=अ+गच्छ्+ ० +अम् = अगच्छम्; नि સાથે सिद् પરથી नि+अ+सीद्+अ+व=न्य+सीद्+आ+व=न्यसीदाव.

પરંતુ જો સ્વરથી ધાતુ શરૂ થતો હોય તો अ ને બદલે आ આગમ આવે છે, અને તે आ પછી इ હ્રસ્વ કે દીર્ઘ મળે તો બંનેને માટે ऐ અને उ હ્રસ્વ કે દીર્ઘ મળે તો औ થાય છે. ઉ૦ ईक्ष् પરથી आ+ईक्ष्+अ+त=ऐ+क्ष+त = ऐक्षत; उञ्छ् પરથી आ+उञ्छ्+अ+अन्=औ+ञ्छ्+ ०+अन्=औञ्छन्.

સ૦—अस् (ગ૦-૨) તથા अद् (ગ૦-૨) માં શું વિશેષ ફેરફાર થાય છે.

જ૦—બીજા તથા ત્રીજા પુરૂષ **એકવચન** પ્રત્યય પેહેલાં अस् ધાતુમાં ई અને अद् ધાતુમાં अ ઉમેરાય છે. ઉ૦ अस् પરથી आसीः, आसीत्; अद् પરથી आदः, आदत्.

સ૦—કર્મણિવાચ્ય પ્રથમ ભૂતકાળ શી રીતે થાય છે?

જ૦—વર્તમાનકાળમાં જણાવેલા ફેરફાર ધ્યાનમાં રાખી ધાતુની પૂર્વે अ કે आ (ઉપર જણાવેલા નિયમને અનુસરી) આગમ ઉમેરી આત્મને પદના પ્રત્યયો લગાડવાથી થાયછે. ઉ૦ चुर् પરથી अ+चोर्+य+त=अचोर्यत.

સ૦—अस्, अद्, नि+सीद्, ને ईर्क्ष् ધાતુનાં કર્તરી તથા वह् અને अनु+रुध् ધાતુનાં કર્મણિ પ્રથમ ભૂતકાળનાં રૂપો લખો.

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
		अस् (ગ૦-૨)	
૧લો પુરૂષ	आसम्	आस्व	आस्म
૨જો ,,	आसीः	आस्तम्	आस्त
૩જો ,,	आसीत्	आस्ताम्	आसन्
		अद् (ગ૦-૨)	
૧લો પુરૂષ	आदम्	आद्व	आद्म
૨જો ,,	आदः	आत्तम्	आत्त
૩જો ,,	आदत्	आत्ताम्	आदन्.

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
	नि+सीद् (१-११)		
૧લો પુરૂ૫	न्यसीदम्	न्यसीदाव	न्यसीदाम
૨જો ,,	न्यसीदः	न्यसीदतम्	न्यसीदत
૩જો ,,	न्यसीदत्	न्यसीदताम्	न्यसीदन्
	ईक्ष् (ગ-૧)		
૧લો પુરૂ૫	ऐक्षे	ऐक्षावहि	ऐक्षामहि
૨જો ,,	ऐक्षथाः	ऐक्षेथाम्	ऐक्षध्वम्
૩જો ,,	ऐक्षत	ऐक्षेताम्	ऐक्षन्त.
	वह् કર્મણિવાચ્ય.		
૧લો પુરૂ૫	औह्ये	औह्यावहि	औह्यामहि
૨જો ,,	औह्यथाः	औह्येथाम्	औह्यध्वम्
૩જો ,,	औह्यत	औह्येताम्	औह्यन्त
	अनु+रुध् કર્મણિવાચ્ય.		
૧લો પુરૂ૫	अन्वरुध्ये	अन्वरुध्यावहि	अन्वरुध्यामहि
૨જો ,,	अन्वरुध्यथाः	अन्वरुध्येथाम्	अन्वरुध्यध्वम्
૩જો ,,	अन्वरुध्यत	अन्वरुध्येताम्	अन्वरुध्यन्त

સ૦—પદને કે શબ્દને છેડે આવેલા વ્યંજન પછી અનુનાસિક આવે તો શું ફેરફાર થાય છે ?

જ૦.—પદને કે શબ્દને છેડે આવેલા વ્યંજન પછી અનુનાસિક આવે તો તે વ્યંજનને બદલે વિકલ્પે તેનાજ વર્ગનો અનુનાસિક મૂકાય છે. ઉ૦ एतद् + मुरारि = एतद्मुरारि કે एतन्मुरारि.

પરંતુ જો વ્યંજન પછી આવનાર અનુનાસિક તદ્ધિત પ્રત્યયનો આદ્યાક્ષર હોય તો તે વ્યંજનને બદલે પોતાના વર્ગનો અનુનાસિકજ મૂકાય છે ઉ૦ चित्+मय=चिन्मय.

પાઠ ૧૯—૨૦.

उ કારાંત તથા ऋ કારાંત પુલ્લિંગ તથા નપુંસકલિંગનાં નામો.

સ૦—उ કારાંત પુલ્લિંગ નામનાં રૂપ શી રીતે થાય છે?

જ૦—उ કારાંત પુલ્લિંગ નામનાં રૂપો इकारांत પુલ્લિંગ નામનાં રૂપો જેવાં છે. માત્ર એટલોજ ફેર છે કે इकारांत નામમાં જ્યાં इ, ई, ए, કે य् હોય ત્યાં उकारांत નામમાં उ, ऊ, ओ કે व् થાય છે ઉ૦

इकारांत हरि પરથી हरिः हरी हरये हरे વીગેરે.

उकारांत गुरु પરથી गुरुः गुरू गुरवे गुरो ,,

સ૦—उकारांत તથા ऋकारांत નપુંસલિંગનાં નામોનાં રૂપો શી રીતે થાય છે?

જ૦—उ કારાંત તથા ऋकारांत નપુંસકલિંગનાં નામોનાં રૂપો वारिना જેવાંજ થાય છે. માત્ર ફેર એટલોજ છે કે वारिना અંત્ય इकारनो इ, ई, કે ए થાય છે તેને બદલે उकारांतमां અનુક્રમે उ, ऊ કે ओ અને ऋकारांतमां ऋ, ॠ अर् થાય છે ઉ૦

वारि परथी	वारि	वारीणि	वारि	हे वारे	वीगेरे.
मधु परथी	मधु	मधूनि	मधु	हे मधो	,,
कर्तृ परथी	कर्तृ	कर्तृणि	कर्तृ	हे कर्तर्	,,

સ૦—ऋકારાંત પુલ્લિંગ નામના પ્રત્યયો લખો.

જ૦—	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
પ્ર૦	सू	औ	असू
દ્વિ૦	अम्	औ	न्
તૃ૦	आ	भ्याम्	भिस्
ચ૦	ए	भ्याम्	भ्यस्
પં૦	०	भ्याम्	,,
ષ૦	,,	ओस्	नाम्
સ૦	इ	ओस्	सु

સ૦—આ પ્રત્યયો લાગતાં નામમાં શું શું ફેરફાર થાય છે? તથા સંબોધન શી રીતે થાય છે?

જ૦—આ પ્રત્યયો લાગતા પેહેલાં ऋ કારાંત પુલ્લિંગના નામમાં નીચે પ્રમાણે ફેરફાર થાય છે.

૧ પ્રથમ પાંચ રૂપોમાં એટલે **પ્રથમા** ત્રણે **વચનમાં** તથા **દ્વિતીયા એકવચન** અને **દ્વિવચનમાં** અંત्य ऋ નો आर् થાય છે; પરંતુ पितृ, भ्रातृ, जामातृ, देवृ, नृ અને सव्येष्टृ જેવાં નામોમાં अर् થાય છે. ઉ૦

भर्तृ પરથી

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
પ્ર૦	भर्तार्+सू	भर्तार्+औ=भर्तारौ	भर्तार्+असू=भर्तारः
દ્વિ૦	भर्तार्+अम्= भर्तारम्	,,	,,

पितृ ઉપરથી

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
પ્ર૦	पितर्+स्	पितर्+औ=पितरौ	पितर्+अस्=पितरः
દ્વિ૦	पितर्+अम्= पितरम्	,,	,,

૨ પ્રથમા એકવચનમાં અંત્ય र् તથા પ્રત્યય स् નો લોપ થઇ છેડે आ રહે છે. पित्रादिमां अ દીર્ઘ થાય છે; ઉ૦ भर्ता, पिता વીગેરે.

૩ દ્વિતીયા બહુવચન પ્રત્યય न् અને ષષ્ઠી બહુવચન પ્રત્યય नाम् પેહેલા અંત્ય ऋ દીર્ઘ થાય છે. ઉ૦ पितृ+न्= पितॄन्; भर्तृ+नाम्=भर्तॄणाम्.

नृ શબ્દમાં ષષ્ઠી બહુવચન नाम् પ્રત્યય પેહેલાં અંત્ય ऋ વિકલ્પે દીર્ઘ થાય છે. ઉ૦ नृणाम् કે नॄणाम्.

૪ પંચમી તથા ષષ્ઠી એકવચન અંત્ય ऋ નો उर् કરવાથી થાય છે. ઉ૦ पितृ+०=पितुर्+०=पितुः.

૫ સપ્તમી એકવચન પ્રત્યય इ પેહેલાં અંત્ય ऋ નો ગુણ થાય છે ઉ૦ पितृ+इ=पितर्+इ=पितरि.

૬ સંબોધન એકવચન ऋ નો ગુણ કરવાથી થાય છે. અને દ્વિવચન તથા બહુવચન પ્રથમા પ્રમાણે થાય છે. ઉ૦

पितृ

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
પ્ર૦	पिता	पितरौ	पितरः
સં૦	पितर्	,,	,,

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
		भर्तृ	
પ્ર૦	भर्ता	भर्तारौ	भर्तारः
સં૦	भर्तर्	,,	,,

સ૦—विश्व શબ્દનો અર્થ જ્યારે "સઘળું" એવો થાય છે ત્યારે એનાં રૂપ કેવી રીતે થાય છે?

જ૦—विश्व શબ્દનો અર્થ "સઘળું" થાય છે ત્યારે એનાં સર્વનામ જેવાં રૂપો થાય છે. ઉ૦

શબ્દ	ચતુર્થી એકવચન.	પંચમી એકવચન.	ષષ્ઠી બહુવચન.	સપ્તમી એકવચન.
सर्व	सर्वस्मै	सर्वस्मात्	सर्वेषाम्	सर्वस्मिन्
विश्व	विश्वस्मै	विश्वस्मात्	विश्वेषाम्	विश्वस्मिन्

બીજાં રૂપો અકારાંત નામ પ્રમાણે થાયછે.

સ૦—शत्रु, वस्तु, पितृ, त्वष्टृ, कर्तृ (ન૦) ને विश्व (ન૦ એટલે સઘળું) એનાં રૂપો આપો.

જ૦—

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
		शत्रु પુ૦	
પ્ર૦	शत्रुः	शत्रू	शत्रवः
દ્વિ૦	शत्रुम्	,,	शत्रून्
તૃ૦	शत्रुणा	शत्रुभ्याम्	शत्रुभिः

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
ચ૦	शत्रवे	शत्रुभ्याम्	शत्रुभ्यः
પં૦	शत्रोः	,,	,,
ષ૦	,,	शत्र्वोः	शत्रूणाम्
સ૦	शत्रौ	,,	शत्रुषु
સં૦	शत्रो	शत्रू	शत्रवः

वस्तु न०

પ્ર૦–દ્વિ૦	वस्तु	वस्तुनी	वस्तूनि
તૃ૦	वस्तुना	वस्तुभ्याम्	वस्तुभिः
ચ૦	वस्तुने	,,	वस्तुभ्यः
પં૦	वस्तुनः	,,	,,
ષ૦	,,	वस्तुनोः	वस्तूनाम्
સ૦	वस्तुनि	,,	वस्तुषु
સં૦	वस्तु કે वस्तो	वस्तुनी	वस्तूनि

पितृ પુ૦

પ્ર૦	पिता	पितरौ	पितरः
દ્વિ૦	पितरम्	,,	पितॄन्
તૃ૦	पित्रा	पितृभ्याम्	पितृभिः
ચ૦	पित्रे	,,	पितृभ्यः
પં૦	पितुः	,,	,,
ષ૦	,,	पित्रोः	पितणाम
સ૦	पितरि	,,	पितृष
સં૦	पितर्	पितरौ	पितरः

	એકવચન,	દ્વિવચન.	બહુવચન

त्वष्टृ પુ०

પ્ર०	त्वष्टा	त्वष्टारौ	त्वष्टारः
દ્વિ०	त्वष्टारम्	,,	त्वष्टॄन्
તૃ०	त्वष्ट्रा	त्वष्टृभ्याम्	त्वष्टृभिः
ચ०	त्वष्ट्रे	,,	त्वष्टृभ्यः
પં०	त्वष्टुः	,,	,,
ષ०	,,	त्वष्ट्रोः	त्वष्टॄणाम्
સ०	त्वष्टरि	,,	त्वष्टृषु
સં०	त्वष्टर्	त्वष्टारौ	त्वष्टारः

कर्तृ ન०

પ્ર०તથાદ્વિ०	कर्तृ	कर्तृणी	कर्तॄणि
તૃ०	कर्तृणा	कर्तृभ्याम्	कर्तृभिः
ચ०	कर्तृणे	,,	कर्तृभ्यः
પં०	कर्तृणः	,,	,,
ષ०	,,	कर्तृणोः	कर्तॄणाम्
સ०	कर्तृणि	,,	कर्तृषु
સં०	कर्तृ કે कर्तर्	कर्तृणी	कर्तॄणि

विश्व ન० સર્વનું

પ્ર०તથાદ્વિ०	विश्वम्	विश्वे	विश्वानि
તૃ०	विश्वेन	विश्वाभ्याम्	विश्वैः
ચ०	विश्वस्मै	,,	विश्वेभ्यः

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
પં૦	विश्वस्मात्	विश्वाभ्याम्	विश्वेभ्यः
ષ૦	विश्वस्य	विश्वयोः	विश्वेषाम्
સ૦	विश्वस्मिन्	,,	विश्वेषु.

સ૦—સંસ્કૃતમાં સ્ત્રીલિંગના પ્રત્યય કયા છે? તે કેવી રીતે વપરાય છે? તથા એનાં રૂપો શી રીતે થાય છે?

જ૦—સંસ્કૃતમાં સ્ત્રીલિંગના પ્રત્યય आ અને ई છે. अકારાંત વિશેષણોનું સ્ત્રીલિંગ ઘણું કરીને आ ઉમેરવાથી થાય છે. અને એ સિવાય બીજાનું ई ઉમેરવાથી થાય છે. પરંતુ उકારાંત વિશેષણોનું નારી જાતિ અંગ એમને એમ રહે છે, અગર ई ઉમેરવાથી થાય છે. ઉ૦

મૂળ	प्रिय	कर्तृ	अनुजीविन्
સ્ત્રીલિંગઅંગ.	प्रिया	कर्त्री	अनुजीविनी
મૂળ	बहु	आयुष्मत्	भूयस्
સ્ત્રીલિંગઅંગ	बह्वी કે बहु	आयुष्मती	भूयसी

એ નારી જાતિ અંગનાં રૂપો ईકારાંત તથા आકારાંત સ્ત્રીલિંગ નામ પ્રમાણે થાય છે.

સ૦—लक्ष्मी શબ્દના રૂપમાં તથા બીજાં ईકારાંત સ્ત્રીલિંગ નામના રૂપમાં શુ ફેર છે?

જ૦—लक्ष्मी શબ્દમાં પ્રથમા વિભક્તિ એકવચનમાં स् પ્રત્યય છે, અને બીજામાં નથી ઉ૦ लक्ष्मीः; नदी. બીજાં રૂપો સરખાં છે.

સ૦—શબ્દોનું નિષેધાર્થરૂપ શી રીતે દર્શાવાય છે?

જ૦—વ્યંજનાદિ શબ્દોને अ અને સ્વરાદિને अन् આદ્યમાં લગાડવાથી નિષેધાર્થ રૂપ દર્શાવાય છે. ઉ૦ वस्तु પરથી अवस्तु; उपकारिन् પરથી अनुपकारिन् વીગેરે.

પાઠ ૨૧ મો.

इ કારાંત, उ કારાંત, ऊ કારાંત અને ऋ કારાંત સ્ત્રી-લિંગનાં નામો.

સ૦—ऊ કારાંત સ્ત્રીલિંગનાં નામનાં રૂપો શી રીતે થાય છે?

જ૦—ऊ કારાંત સ્ત્રીલિંગનાં નામનાં રૂપો ई કારાંત નામનાં રૂપો જેવાં છે, ફેર માત્ર એટલોજ કે ई કારાંત નામમાં જ્યાં इ, ई, કે य् આવે છે ત્યાં ऊ કારાંતમાં उ, ऊ કે व् આવે છે. અને પ્રથમા એકવચનનો પ્રત્યય स् છે.

ईકારાંત	नदी	પરથી	नदी	नद्या	नद्याः	नदि વીગેરે
ऊકારાંત	वधू	પરથી	वधूः	वध्वा	वध्वाः	वधु ,,

સ૦—इ કારાંત તથા उ કારાંત સ્ત્રીલિંગના નામનાં રૂપો શી રીતે થાય છે?

જ૦—૧ इ કારાંત તથા उ કારાંત સ્ત્રીલિંગ નામોમાં તૃતીયા એકવચન પ્રત્યય आ અને દ્વિતીયા બહુવચન પ્રત્યય स् છે. આ स् ની પૂર્વે इ કે उ દીર્ઘ થાય છે. ઉ૦

નામ	તૃતીયા એકવચન	દ્વિતીયા બહુવચન
मति	मत्या	मतीः
धेनु	धेन्वा	धेनूः

૨ ચતુર્થી, પંચમી, ષષ્ઠી, અને સપ્તમી એકવચનમાં इ-કારાંત સ્ત્રીલિંગ નામનાં રૂપો इ કારાંત પુલ્લિંગ हरि અને ई કારાંત સ્ત્રીલિંગ नदी પ્રમાણે અને उ-કારાંત સ્ત્રીલિંગ નામનાં રૂપો उકારાંત પુલ્લિંગ गुरु અને ऊ કારાંત સ્ત્રીલિંગ वधू પ્રમાણે વિકલ્પે થાયછે. ઉ૦

	નામ	ચ૦ એક૦	પં૦ ષ૦ એક૦	સ૦ એક.
इકારાંત પુલ્લિંગ	हरि	हरये	हरेः	हरौ
ईકારાંત સ્ત્રીલિંગ	नदी	नद्यै	नद्याः	नद्याम्
इકારાંત સ્ત્રીલિંગ	मति	मतये—मत्यै	मतेः—मत्याः	मतौ—मत्याम्
उકારાંત પુલ્લિંગ	गुरु	गुरवे	गुरोः	गुरौ
ऊકારાંત સ્ત્રીલિંગ	वधू	वध्वै	वध्वाः	वध्वाम्
उકારાંત સ્ત્રીલિંગ	धेनु	धेनवे-धेन्वै	धेनोः धेन्वाः	धेनौ-धेन्वाम्.

૩ બીજા બધાં રૂપો इકારાંતમાં हरि પ્રમાણે અને उકારાંતમાં गुरु. પ્રમાણે થાય છે. ઉ૦

	નામ	પ્ર. એક.	પ્ર.-દ્વિ.	ષ.-દ્વિ.	સ. સ. એક.	
इકારાંત પુલ્લિંગ	हरि	हरिः	हरी	हर्योः	हरे	વીગેરે.
इકારાંત સ્ત્રીલિંગ	मति	मतिः	मती	मत्योः	मते	
उકારાંત પુલ્લિંગ	गुरु	गुरुः	गुरू	गुर्वोः	गुरो	
उકારાંત સ્ત્રીલિંગ	धेनु	धेनुः	धेनू	धेन्वोः	धेनो	

સ૦—ऋકારાંત સ્ત્રીલિંગનાં નામોનાં રૂપો શી રીતે થાય છે ?

જ૦—ऋકારાંત સ્ત્રીલિંગનાં નામો **स्वसृ, मातृ, दुहितृ, ननान्दृ** અને **यातृ** સગાઈ વાચક છે. તેમનાં રૂપો **स्वसृ**નાં **त्वष्टृ** પ્રમાણે થાય છે, એટલે પેહેલાં પાંચ રૂપોમાં અંત્ય **ऋ**નો

आर् થાય છે. અને એ સિવાય બીજાનાં पितृ માફક થાય છે, એટલે પેહેલાં પાંચ રૂપોમાં અંત્ય ऋ નો अर् થાય છે. અને બીજાં બધાં રૂપો સરખાં છે. માત્ર દ્વિતીયા બહુવચનનો પ્રત્યય स् છે, જેની પેહેલાં અંત્ય ऋ દીર્ઘ થાય છે ઇ૦

	નામ.	પ્ર. એક.	પ્ર.-દ્વિ. દ્વિ.	દ્વિ. બ.
પુલ્લિંગ	पितृ	पिता	पितरौ	पितॄन्
સ્ત્રીલિંગ	मातृ	माता	मातरौ	मातॄः
પુલ્લિંગ	त्वष्टृ	त्वष्टा	त्वष्टारौ	त्वष्टॄन्
સ્ત્રીલિંગ	स्वसृ	स्वसा	स्वसारौ	स्वसॄः

		પં૦ તથા ષ૦ એકવચન,	ષ૦ બહુ૦	સં૦ એક૦
પુલ્લિંગ	पितृ	पितुः	पितॄणाम्	पितर्
સ્ત્રીલિંગ	मातृ	मातुः	मातॄणाम्	मातर्
પુલ્લિંગ	त्वष्टृ	त्वष्टुः	त्वष्टॄणाम्	त्वष्टर्
સ્ત્રીલિંગ	स्वसृ	स्वसुः	स्वसॄणाम्	स्वसर्

} વીગેરે

સ૦ दुहितृ, स्वसृ, भूति ને रज्जु નાં રૂપો લખો.

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
		दुहितृ સ્ત્રી૦	
પ્ર૦	दुहिता	दुहितरौ	दुहितरः
દ્વિ૦	दुहितरम्	,,	दुहितॄः
તૃ૦	दुहित्रा	दुहितृभ्याम्	दुहितृभिः
ચ૦	दुहित्रे	,,	दुहितृभ्यः
પં૦	दुहितुः	,,	,,

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
ષ૦	दुहितुः	दुहित्रोः	दुहितृणाम्
સ૦	दुहितरि	,,	दुहितृषु
સં૦	दुहितर्	दुहितरौ	दुहितरः

स्वसृ સ્ત્રી૦

પ્ર૦	स्वसा	स्वसारौ	स्वसारः
દ્વિ૦	स्वसारम्	,,	स्वसृः
તૃ૦	स्वस्रा	स्वसृभ्याम्	स्वसृभिः
ચ૦	स्वस्रे	,,	स्वसृभ्यः
પં૦	स्वसुः	,,	,,
ષ૦	,,	स्वस्रोः	स्वसृणाम्
સ૦	स्वसरि	,,	स्वसृषु
સં૦	स्वसर्	स्वसारौ	स्वसारः

भूति સ્ત્રી૦

પ્ર૦	भूतिः	भूती	भूतयः
દ્વિ૦	भूतिम्	,,	भूतीः
તૃ૦	भूत्या	भूतिभ्याम्	भूतिभिः
ચ૦	भूतये કે भूत्यै	,,	भूतिभ्यः
પં૦	भूतेः કે भूत्याः	,,	,,
ષ૦	,, ,,	भूत्योः	भूतीनाम्
સ૦	भूतौ કે भूत्याम्	,,	भूतिषु
સં૦	भूते	भूती	भूतयः

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
	रज्जु સ્ત્રી૰		
પ્ર૰	रज्जुः	रज्जू	रज्जवः
દ્વિ૰	रज्जुम्	,,	रज्जूः
તૃ૰	रज्ज्वा	रज्जुभ्याम्	रज्जुभिः
ચ૰	रज्ज्वे કે रज्ज्वै	,,	रज्जुभ्यः
પં૰	रज्जोः કે रज्ज्वाः	,,	,,
ષ૰	,, ,,	रज्ज्वोः	रज्जूनाम्
સ૰	रज्जौ કે रज्ज्वाम्	,,	रज्जुषु
સં૰	रज्जो	रज्जू	रज्जवः

પાઠ ૨૨—૨૩.

આજ્ઞાર્થ.

સ૦—આજ્ઞાર્થ પરસ્મૈપદ તથા આત્મને પદ પ્રત્યયો લખો.

જ૦	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
	પરસ્મૈ પદ.		
૧લો પુરૂષ	आनि	आव	आम
૨જો ,,	०	तम्	त
૩જો ,,	तु	ताम्	अन्तु
	આત્મનેપદ.		
૧લો પુરૂષ	ऐ	आवहै	आमहै
૨જો ,,	स्व	इथाम्	ध्वम्
૩જો ,,	ताम्	इताम्	अन्ताम्

સ૦—આ પ્રત્યયો લાગતા પહેલાં ધાતુમાં શું ફેરફાર થાય છે?

જ૦—આ પ્રત્યયો લાગતા પહેલાં વર્તમાનકાળ કર્તરિમાં જણાવેલા બધા ફેરફારો ધાતુમાં થાયછે. ઉ૦ चुर् પરથી चोर्+अय+तु=चोरयतु; मृ પરથી म्रि+अ+ताम्=म्रियताम्.

સ૦—કર્મણિવાચ્યનાં રૂપો શી રીતે થાયછે?

જ૦—કર્મણિવાચ્ય વર્તમાનકાળમાં જણાવેલા નિયમો ધ્યાનમાં રાખી આત્મનેપદના પ્રત્યયો લગાડવા. ઉ૦ वह् પરથી उह्+य+ताम्=उह्यताम्; दा પરથી दी+य+ताम्=दीयताम् વગેરે.

जि કર્તરિ તથા કર્મણિ अभि+वाद् કર્તરિ અને चि કર્તરિ આજ્ઞાર્થનાં રૂપો લખો.

जि (ગ-૧) કર્તરિ

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
૧લો પુરૂષ	जयानि	जयाव	जयाम
૨જો ,,	जय	जयतम्	जयत
૩જો ,,	जयतु	जयताम्	जयन्तु

जि કર્મણિ

૧લો ,,	जीये	जीयावहै	जीयामहै
૨જો ,,	जीयस्व	जीयेथाम्	जीयध्वम्
૩જો ,,	जीयताम्	जीयेताम्	जीयन्ताम्.

अभि+वाद् (ગ-૧)

૧લો પુરૂષ	अभिवादयै	अभिवादयावहै	अभिवादयामहै
૨જો ,,	अभिवादयस्व	अभिवादयेथाम्	अभिवादयध्वम्
૩જો ,,	अभिवादयताम्	अभिवादयेताम्	अभिवादयन्ताम

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
	चि (ગ-૧૦)		
૧લો પુરૂષ	चाययानि	चाययाव	चाययाम
૨જો ,,	चायय	चाययतम्	चाययत
૩જો ,,	चाययतु	चाययताम्	चाययन्तु

પાઠ ૨૪ મો.

કૃદંતો.

૬૯—ભૂતકર્મણિરૂપ કૃદંત, હેત્વર્થ કૃદંત, અવ્યભૂત કૃદંત અને વર્તમાન કૃદંત શી રીતે થાયછે?

૭૦—**ભૂત કર્મણિરૂપકૃદંત** ધાતુમાં त ઉમેરવાથી થાય છે. ઉ૦ श्रु પરથી श्रुत એનું નારી જાતિ અંગ आ ઉમેરવાથીથાયછે. ઉ૦ श्रुता.

આ त લાગતાં ધાતુઓમાં અને વળી त માં કેટલાક ફેરફારો થાયછે, તેમાંના મુખ્ય મુખ્ય નીચે પ્રમાણે છે.

(अ) કોઈપણ વર્ગના ચોથા અક્ષર પછી त આવે તો त નો ध થાયછે. ઉ૦ क्षुभ्+त=क्षुभ्+ध=क्षुब्+ध=क्षुब्ध.

(आ) કેટલાક ધાતુઓમાં त લાગતાં इ ઉમેરાયછે. ઉ૦ रक्ष् પરથી रक्षित.

(इ) यम्, रम्, नम्, गम्, हन्, मन् વીગેરે ધાતુઓમાં અંત્ય વ્યંજનનો લોપ થાયછે. ઉ૦ यत, रत, नत, गत, हत, मत વીગેરે.

(ई) ઉપર ગણાવેલા ધાતુ સિવાય જેને છેડે अम् કે अन् આવેછે તેમનો ઉપાંત્ય अ દીર્ઘ થાયછે. ઉ૦ कम्, क्रम्, क्षम् પરથી कान्त, क्रान्त, क्षान्त વીગેરે.

(उ) खन् અને जन् નો અંત્ય न् લોપાયછે. અને ઉપાંત્ય अ દીર્ઘ થાયછે. ઉ૦ खात. जात.

(ऊ) કેટલાક ધાતુઓમાં ઉપાંત્ય અનુનાસિકનો લોપ થાયછે. ઉ૦ शंस्, बंध, ध्वंस् પરથી शस्त, बद्ध, ध्वस्त વીગેરે.

(ऋ) वह्, गुह्, रुह्, सह् વીગેરે ह् કારાંત ધાતુઓનાં અંત્ય ह् નો ढ् થાયછે. તેના પછી त પ્રત્યયને ध् થાયછે; ढ् તથા ध ભેગા મળવાથી ध् નો ढ् થાય છે. ढ् પછી ढ् આવે તો પૂર્વનો ढ् લોપાયછે, અને તેની પેહેલાંનો સ્વર હ્રસ્વ હોય તો દીર્ઘ થાયછે. सह् માંના अ નો ढ्નો લોપ થયા પછી ओ થાયછે. ઉ૦ गुह्+त=गुढ्+त=गुढ्+ध=गुढ्+ढ=गू+ ० +ढ= गूढ; सह्+त=सढ्+ध=सढ्+ढ=सो+ ० +ढ = सोढ વીગેરે.

(ॠ) द् થી શરૂ થતા ह કારાંત ધાતુઓમાં અંત્ય ह् નો घ् થાયછે. ઉ૦ दुह्+त=दुघ्+त=दुघ्+ ध=दुग्+ध=दुग्ध; તેજ પ્રમાણે दह् પરથી दग्ध વીગેરે.

(ऌ) ऋ અને ॠ માં ગણાવેલો ફેરફાર मुह् ધાતુમાં વિકલ્પે થાયછે. मुग्ध કે मूढ.

(ए) श् કારાંત તથા छ् કારાંત ધાતુઓ અને सृज्, यज् વીગેરે ધાતુઓના અંત્યાક્ષરનો ष् થાયછે. ઉ૦ स्पृश्, विश्, सृज् પરથી અનુક્રમે स्पृष्ट, विष्ट, सृष्ट વીગેરે.

(ऐ) प्रच्छ्, ग्रह्, यज्, वच्, वद्, वह् ह्वे वीगेरे धातुओमां र् नो ऋ, य नो इ, व नो उ अने वे नो ऊ थायछे. ઉ० पृष्ट, गृहीत, इष्ट, उक्त, उदित, ऊढ, हूत वीगेरे.

(ओ) त लागतां अंत्य च् तथा ज् नो क् थायछे. ઉ० वच्, युज्, त्यज्, भज् परथी उक्त, युक्त, त्यक्त, भक्त वीगेरे.

(औ) अंत्य द् तथा र् पछी अने आ (ए, ऐ, ओ) पछी अने ली, लू मज्ज् वीगेरे धातुओमां त नो न थायछे. अने ए न पेहेलां अंत्य ज् के ज्ज् नो ग् थायछे. ઉ० पद्, कॄ, ग्लै, ली, मज्ज् परथी पन्न, कीर्ण, ग्लान, लीन, मग्न वीगेरे.

(कॄ+त=कीर्+न=कीर्ण).

(क) केटलाक धातुओनुं कर्मणि भूतरूप कृदंत अनियमित रीते थाय छे. ઉ० दो, धा, मा, स्था, परथी दित, हित, मित, स्थित, वीगेरे.

आमांना घणाखरा फेरफारो **हेत्वर्थ कृदंत** तथा **अव्ययभूत कृदंत**मां थाय छे. आ सिवाय बीजा घणा नियमो छे. परंतु ते अत्रे वधारे उपयोगना नहीं जणायाथी लख्या नथी.

२ **हेत्वर्थ कृदंत** धातुने तुम् लगाडवाथी थाय छे. अने ए तुम् पेहेलां अंत्यस्वर तथा उपांत्य -हस्व स्वरनो गुण थाय छे. केटलाक धातुओने इ पण लागेछे. तथा भूतकर्मणिरूप कृदंत करतां जणावेला नियममांना घणाखरा

લાગુ પડે છે ઉ॰ गम्, बुध्, चर्, कृ, यज् પરથી गन्तुम्, बोधितुम्, चरितुम्, कर्तुम्, यष्टुम् વીગેરે.

૩ અવ્યયભૂત કૃદંત ધાતુને त्वा લગાડીને થાય છે. એ त्वा પેહેલાં કેટલાક ધાતુઓમાં इ ઉમેરાય છે. ઉ॰ ज्ञा, खन् પરથી ज्ञात्वा, खनित्वा વીગેરે.

જો ધાતુની પૂર્વે ઉપસર્ગ હોય તો त्वा ને બદલે य લાગે છે. ઉ॰ वि+नी પરથી विनीय; अभि+भू=अभिभूय વીગેરે.

જો ધાતુની પૂર્વે ઉપસર્ગ અને ધાતુને છેડે હ્રસ્વ સ્વર હોય તો એ य પેહેલાં त् ઉમેરાય છે. એટલે પ્રત્યય त्य થાય છે. ઉ॰ अनु+कृ પરથી अनुकृत्य વીગેરે. આ પ્રત્યયો પેહેલાં ભૂતકર્મણિકૃદંત રૂપમાં ગણાવેલા ફેરફારો પૈકી ઘણાખરા ફેરફારો લાગુ પડે છે. ઉ॰ धा, आ+ह्वे, अञ्च्, वस्, दह्, प्रच्छ् પરથી हित्वा, आहूय, अक्त्वा, अंक्त्वा, उषित्वा, दग्ध्वा, पृष्ट्वा વીગેરે.

૪ વર્તમાનકૃદંત કરવામાં પ્રથમ ગણને અનુસરી વિકરણ પ્રત્યયો ઉમેરવા. પછી જો તૈયાર થએલા રૂપને છેડે अ હોય તો પરસ્મૈપદમાં त् અને આત્મનેપદમાં मान પ્રત્યયો ઉમેરવા. જો अ સિવાય બીજો કોઇ અક્ષર હોય તો પરસ્મૈપદમાં अत् અને આત્મનેપદમાં आन ઉમેરવા ઉ॰

नी+अ+त्=ने+अ+त्=नयत् (ગ-૧ પરસ્મૈપદ)

रम्+अ+मान=रममाण (ગ-૧ આત્મનેપદ)

कृ+उ+अत्=कुर्+उ+अत्=कुर्+व्+अत्=कुर्वत्
(ગ-૮ પરસ્મૈ પદ.)

कृ+उ+आन=कुर्+उ+आन = कुर्+व्+आण=कुर्वाण (ગ-૮ આત્મને પદ)

(कृ ધાતુમાં उ પેહેલાં कृ નો कुर् કયા નિયમથી થાયછે તે અત્રે જણાવવાની જરૂર નથી.)

આ નિયમને અનુસરી પ્રત્યયો ઉમેરવામાં એટલોજ નિયમ યાદ રાખવાનો છે કે "ધણુંકરી પેહેલા, ચોથા, છઠ્ઠા અને દશમા ગણમાં પરસ્મૈપદમાં त् અને આત્મને પદમાં मान અને એ સિવાય બાકીના ગણમાં પરસ્મૈ- પદમાં अत् અને આત્મનેપદમાં आन ઉમેરવો.

કર્મણિવાચ્ય વર્તમાનકૃદંત કરવામાં. કર્મણિવાચ્ય રૂપોમાં ગણાવેલા ફેરફારો યાદ રાખી य ઉમેરી मान પ્રત્યય ઉમેરી દેવો. ઉ० दा, वह्, शंस्, गम् પરથી दीयमान, उह्यमान, शस्यमान, गम्यमान વીગેરે.

સ૦—નીચેના ધાતુનાં હેત્વર્થ અને બીજાં કૃદંત રૂપો લખો.

જ૦—

मन्, यज्, मुच्, दह्, सृज्, वह्, लभ्, रभ्, श्लिष् ने खन्.

ધાતુ	ભૂતકર્મણિ રૂપકૃદંત.	હેત્વર્થ કૃદંત.	અવ્યયભૂત કૃદંત.	કર્તરિ વર્તમાનકૃદંત.	કર્મણિ વર્તમાન કૃદંત.
मन्	मत	मन्तुम्	मत्वा	मन्यमान	मन्यमान
यज्	इष्ट	यष्टुम्	इष्ट्वा	यजत् के यजमान	इज्यमान

ધાતુ	ભૂતકર્મણિ રૂપકૃદંત	હેત્વર્થ કૃદંત.	અવ્યયભૂત કૃદંત.	કર્તરિ વર્તમાનકૃદંત.	કર્મણિ વર્તમાન કૃદંત.
मुच्	मुक्त	मोक्तुम्	मुक्त्वा	मुञ्चत्	मुच्यमान
दह्	दग्ध	दग्धुम्	दग्ध्वा	दहत्	दह्यमान
सृज्	सृष्ट	स्त्रष्टुम्	सृष्ट्वा	सृजत्	सृज्यमान
वह्	ऊढ	वोढुम्	ऊढ्वा	वहत्	उह्यमान
लभ्	लब्ध	लब्धुम्	लब्ध्वा	लभमान	लभ्यमान
रभ्	रब्ध	रब्धुम्	रब्ध्वा	रभमाण	रभ्यमाण
श्लिष्	श्लिष्ट	श्लेष्टुम्	श्लिष्ट्वा	श्लिष्यत्	श्लिष्यमाण
खन	खात	खनितुम्	खनित्वा के खात्वा	खनत्	खन्यमान

પાઠ ૨૫થી ૨૭ સુધી.

વ્યંજનાંત નામો.

૬૦—વ્યંજનાંત નામોના સામાન્ય પ્રત્યયો લખો.

૭૦— પુલ્લિંગ તથા સ્ત્રીલિંગ.

	એકવચન,	દ્વિવચન.	બહુવચન
પ્ર૦	स्	औ	अस्
દ્વિ૦	अम्	,,	,,
તૃ૦	आ	भ्याम्	भिस्
ચ૦	ए	,,	भ्यस्
પં૦	अस्	,,	,,
ષ૦	,,	ओस्	आम्
સ૦	इ	,,	सु

એકવચન. દ્વિવચન. બહુવચન.

નપુંસકલિંગ.

પ્ર૦ દ્વિ૦ સં૦	०	ई	इ

બીજા પ્રત્યયો પુલ્લિંગ તથા સ્ત્રીલિંગ પ્રમાણે.

૬૯—આ પ્રત્યયો લાગતાં સામાન્ય સંધિ વીગેરેના નિયમો યાદ રાખવા જેવા હોય તે જણાવો.

૭૦—૧ પદને અંતે એકથી વધારે વ્યંજન હોય તો તેમાંથી પ્રથમ કાયમ રહી બીજાનો લોપ થાય છે. ઉ૦ मरुत्+स्=मरुत्+०=मरुत्.

જ્યારે અંત્ય જોડાક્ષરનો પેહેલો અક્ષર र् હોય છે, ત્યારે આ નિયમ લાગુ પડતો નથી ઉ૦ अमार्ट्, ऊर्ज् વીગેરે.

૨ અંત્યે આવેલા च् કે ज् નો અઘોષ વ્યંજન પેહેલાં क् અને અંતઃસ્થ કે અનુનાસિક સિવાય ઘોષ વ્યંજની પેહેલાં ग् થાય છે. ઉ૦ वाच्+भ्याम्=वाग्+भ्याम्=वाग्भ्याम्; सुखभाज्+भिः=सुखभाग्भि; वाच्+सु=वाक्+सु; सुखभाज्+सु=सुखभाक्+सु વીગેરે.

આ અક્ષરો પદને છેડે આવ્યા હોય તો તેને બદલે क् વર્ગનો પેહેલો કે ત્રીજો અક્ષર મૂકાય છે. ઉ૦ वाक्—ग्; सुखभाक्—ग् વીગેરે.

૩ શબ્દ કે પદના અંગમાં જો न् પછી श्, ष्, स् કે ह् આવે તો न् નો અનુસ્વાર થાય છે. ઉ૦ विद्वस्+औ=विद्वा+न्+स्+औ=विद्वा+ ं +स्+औ=विद्वांसौ.

૪ स् ની પૂર્વે अ કે आ સિવાય કોઇ પણ સ્વર, કંઠ્યવ્યંજન કે र् આવ્યો હોય તો स् નો ष् થાયછે. स् તથા ઉપર ગણાવેલા અક્ષરો વચ્ચે અનુસ્વાર કે વિસર્ગ આવે છે તો પણ આ નિયમ લાગુ પડેછે. ઉ૦ वाच्+सु=वाक्+सु=वाक्+षु=वाक्षु; चक्षुः+सु=चक्षुः+षु=चक्षुःषु; चक्षुस्+इ=चक्षु+न्+स्+इ=चक्षू+ं+ष्+इ=चक्षूंषि વગેરે.

૫ સંબોધન એક વચન ઘણું ખરૂ મૂળરૂપજ રહે છે. ઉ૦ मरुत्, शशिन्, वाक्-ग्, चक्षुः, अनुजीविन्, વગેરે.

૬ (अ) નપુંસક નામમાં પ્રથમા, દ્વિતીયા તથા સંબોધન બહુ વચન પ્રત્યય इ લાગતાં નામનો અંત્ય વ્યંજન અનુનાસિક કે અર્દ્ધસ્વર ન હોયતો અંત્ય વ્યંજનની પૂર્વે न ઉમેરાયછે. ઉ૦ जगत्+इ=जग+न्+त्+इ=जगन्ति.

(आ) ઉપાંત્ય હ્રસ્વ સ્વર દીર્ઘ થાય છે. ઉ૦ चक्षुस्+इ=चक्षू+न्+ष्+इ=चक्षूंषि. त्कारांत નામ અગર વિશેષણમાં તેમજ વર્તમાનકૃદંતમાં ઘણું ખરૂ આ નિયમ લાગુ પડતો નથી. ઉ૦ जगन्ति, परवन्ति, धीमन्ति, गच्छन्ति. પરંતુ महत् શબ્દમાં લાગુ પડે છે. ઉ૦ महान्ति.

(इ) પ્રથમા દ્વિતીયા અને સંબોધન દ્વિવચન પ્રત્યય ई લગાડતા પેહેલાં **પેહલા, ચોથા** અને **દશમા** ગણના ધાતુ પરથી થએલા વર્તમાન કૃદંતના રૂપોમાં અંત્ય त् પેહેલાં न् ઉમેરાય છે. પરંતુ છઠ્ઠા ગણના ધાતુપરથી થએલા વર્તમાન કૃદંતના રૂપમાં આ न् વિકલ્પે ઉમેરાય છે. ઉ૦ गच्छन्ती (ગ-૧) मुह्यन्ती (ગ-૪) चो-

दयन्ती (ગ-૧૦) અને विशती કે विशन्ती (ગ-૬) વીગેરે.

આ નિયમ વર્તમાન કૃદંત પરથી ई ઉમેરી નારી જાતિ અંગ કરવામાં પણ ધ્યાનમાં રાખવો. ઉ૦ विश् (ગ-૬) गच्छ् (ગ-૧), तड् (ગ-૧૦) અને नृत् (ગ-૪)ના વર્તમાન કૃદંત નારી જાતિ અંગ અનુક્રમે विशती કે विशन्ती, गच्छन्ती, ताडयन्ती, અને नृत्यन्ती.

આ સિવાય બીજા ખાસ ફેરફારો વખતો વખત જણાવવામાં આવશે.

સ૦—मत् અને वत् છેડાવાલા નામમાં નરજાતિમાં શું ફેરફાર થાયછે. અને એમાં તથા વર્તમાન કૃદંતના પુલ્લિંગ રૂપોમાં શું ફેર છે.

જ૦—(૧) मत् અને वत् છેડાવાલા નામમાં પેહેલાં પાંચ રૂપોમાં અંત્ય त् પેહેલાં न् ઉમેરાય છે તથા પ્રથમા એક વચનમાં ઉપાંત્ય अ દીર્ઘ થાયછે. ઉ૦ भगवान्, भगवन्तौ, भगवन्तः; भगवन्तम्, भगवन्तौ. વીગેરે. સંબોધન એક વચનમાં अ દીર્ઘ થતો નથી. પરંતુ न ઉમેરાય છે ઉ૦ भगवन्.

(૨) આ રૂપોમાં તથા વર્તમાન કૃદંતના રૂપોમાં એટલોજ ફેર છે કે मत् તથા वत् છેડાવાલા પુલ્લિંગ નામમાં પ્રથમા એકવચનમાં अ દીર્ઘ થાયછે. પરંતુ વર્તમાન કૃદંતમાં તેમ થતું નથી. બીજાં બધાં રૂપો સરખાં છે. ઉ૦ मूर्तिमान् (નામ) गच्छन् (વર્તમાન કૃદંત); मूर्तिमन्तौ (નામ), गच्छन्तौ (વર્તમાન કૃદંત) વીગેરે.

સ૦—अन् તથા इन् છેડાવાળા નામમાં પ્રત્યયો લાગતાં શું ફેરફાર થાયછે?

૪૦—૧ अन् તથા इन् છેડાવાળા નામમાં નરજાતિમાં પ્રથમા એકવચનમાં તથા વ્યંજનથી શરૂ થતા પેહેલાં અંત्य न् લોપાયછે. ઉ૦ शशिन्+भ्याम् = शशिभ्याम्; आत्मन्+सु=आत्म+०+ વીગેરે.

૨ સંબોધન એકવચન પુલિંગમાં મૂળ રૂપથી ભિન્ન નથી. ઉ૦ शशिन्, राजन् વીગેરે. નપુંસકલિંગમાં સંબોધન એકવચન વિકલ્પે અંત્ય न् નો લોપ કરવાથી થાયછે. ઉ૦ अनुजीविन् કે अनुजीवि; नामन् કે नाम વીગેરે.

૩ નપુંસકમાં પ્રથમા તથા દ્વિતીયા એકવચન અંત્ય न નો લોપ કરવાથી થાયછે. ઉ૦ अनुजीवि, नाम વીગેરે.

૪ (अ) अन् છેડાવાળા નામમાં પુલિંગમાં પેહેલાં પાંચ રૂપોમાં ઉપાંત્ય अ દીર્ઘ થાયછે. ઉ૦ राजा, राजानौ, राजानः राजानम्, राजानौ વીગેરે.

(आ) દ્વિતીયા બહુવચન પ્રત્યય अस् થી શરૂ કરી સ્વરાદિ પ્રત્યયની પેહેલાં ઉપાંત્ય अ લોપાયછે ઉ૦ राजन्+अस्=राज्+न्+अस्=राज्+ञ्+अस्= राज्ञः સપ્તમી એકવચનમાં તથા નપુંસકલિંગ પ્રથમા, દ્વિતીયા, તથા સંબોધન દ્વિવચનમાં આ નિયમ વિકલ્પે લાગુ પડેછે. ઉ૦ राजानि કે राज्ञि (પુ૦) नामनी કે नाम्नी (ન૦). अ ની પૂર્વે જોડાક્ષર હોય અને તેનો બીજો અક્ષર म् કે व् હોય તો આ નિયમ લાગુ પડતો નથી. ઉ૦ आत्मन्+अस्=आत्मनः વીગેરે.

૫ इन् છેડાવાળા નામમાં પુલિંગમાં પ્રથમા એકવચનમાંજ માત્ર इ દીર્ઘ થાયછે. ઉ૦ शशी, शशिनौ, शशिनः વીગેરે.

સ૦--उपानह् શબ્દમાં શું ફેરફાર થાયછે ?

જ૦—उपानह् શબ્દમાં અંત્ય ह् નો અઘોષ વ્યંજન પેહેલાં त् અને ઘોષ પેહેલાં द् થાયછે. उपानह्+सु=उपानत्सु ; उपानह्+भ्याम्=उपानद्भ्याम् વીગેરે.

સ૦--स् છેડાવાળા નામોનાં રૂપો શી રીતે થાયછે ?

જ૦—स् છેડાવાળા પુલ્લિંગ નામોનું પ્રથમા એકવચન અંત્ય स् નો લોપ કરી ઉપાંત્ય अ દીર્ઘ કરવાથી થાયછે. ઉ૦ चंद्रमस्+स्=चंद्रमा+०+स्=चंद्रमाः

બીજાં રૂપોમાં વ્યંજનાદિ પ્રત્યયો પેહેલાં અંત્ય स् નો વિસર્ગ થાયછે અને તે વિસર્ગનો પાછલ જણાવેલા નિયમો પ્રમાણે ओ, र વીગેરે થાયછે. ઉ૦ चंद्रमस्+भ्याम्=चंद्रमः+भ्याम्=चंद्रमोभ्याम् ; चक्षुस्+भिः=चक्षुः + भिः = चक्षुर्भिः વીગેરે.

સ૦—वस्, ईयस् અને एयस् છેડાવાળાં નામોનાં રૂપો શી રીતે થાયછે ?

જ૦—૧ वस्, ईयस् અને एयस् છેડાવાળાં પુલ્લિંગનાં નામોમાં પેહેલાં પાંચ રૂપોમાં અંત્ય स् ની પહેલાં न् ઉમેરાયછે અને ઉપાંત્ય अ દીર્ઘ થાયછે. ઉ૦ विद्वस्+स्=विद्वा+न्+स्+स्=विद्वान्; कनीयस्+औ=कनीया+न्+स्+औ=कनीयांसौ; श्रेयस्+अस्=श्रेया+न्+स्+अस्=श्रेयांसः વીગેરે.

સંબોધન એકવચન न् ઉમેરવાથી થાય છે. પરંતુ अ દીર્ઘ થતો નથી ઉ૦ विद्वन्, कनीयन्, श्रेयन् વીગેરે.

૨ इयस् અને एयस् છેડાવાલા નામમાં વ્યંજનાદિ પ્રત્યય પેહેલાં અંત્ય स् નો વિસર્ગ થાય છે. અને એ વિસર્ગનો પાછલ આપેલા નિયમ પ્રમાણે ओ થાય છે. ઉ० श्रेयस् +भ्याम्=श्रेयः+भ्याम्=श्रेयोभ्याम्; कनीयस्+सु=कनियः+सु=कनीयःसु વીગેરે.

૩ (अ) वस् છેડાવાલા નામોમાં પુલિંગમાં દ્વિતીયા બહુ વચન પ્રત્યય अस्થી આરંભ કરી સ્વરાદિ પ્રત્યય. પેહેલાં व નો उ થાયછે. એ उ પેહેલાં इ હોય તો તેનો લોપ થાય છે ઉ० विद्वस्+अस्=विद्+उ+स्+अस्=विदुषः; तस्थिवस्+इ=तस्थि+उ+स्+इ=तस्थ्+उ+ष+इ तस्थुषि વીગેરે.

આ નિયમ નારી જાતિ પ્રત્યય તથા નપુંસક પ્રથમા, દ્વિતીયાં તથા સંબોધન દ્વિવચન પ્રત્યય ई લગાડતાં પણ ધ્યાન રાખવો ઉ० तास्थिवस् પરથી तस्थुषी.

(आ), વ્યંજનાદિ પ્રત્યય પેહેલાં स् નો અઘોષ વ્યંજન પેહેલાં त् અને ઘોષ વ્યંજન પેહેલાં द् થાય છે. ઉ० विद्वस्+भ्याम्=विद्वद्भ्याम्; तास्थिवस्+सु=तस्थिवत्सु વીગેરે.

(इ) નપુંસક પ્રથમા, દ્વિતીયા, અને સંબોધન એક વચન स् નો त् કરવાથી થાયછે. ઉ० तस्थिवत्.

સ૦—भूयस् અને ज्यायस् નાં રૂપો કોના પ્રમાણે થાય છે?

જ૦—भूयस् અને ज्यायस् નાં રૂપો श्रेयस् પ્રમાણે થાય છે. ઉ० भूयान्, ज्यायान्, श्रेयान्: भूयोभ्याम्, ज्यायोभ्याम्, श्रेयोभ्याम्; भूयःसु, ज्यायःसु, श्रेयःसु વીગેરે.

૩૯—महत् શબ્દનાં રૂપો શી રીતે થાય છે.

૪૦—महत् માં પુલ્લિંગમાં પહેલાં પાંચ રૂપોમાં અંત્ય त् પહેલાં न ઉમેરાય છે તથા ઉપાંત્ય अ દીર્ઘ થાય છે ઉ૦ महान्, महान्तौ, महान्तः; महान्तं, महान्तौ. બીજાં રૂપો भगवत् પ્રમાણે થાય છે.

૪૦—भूभृत् પુ૦ गुणवत् પુ૦ ન૦, गच्छत् પુ૦ ન૦ (વર્તમાન કૃદંત) धीमत् સ્ત્રી૦, हुतभुज् પુ૦, आत्मन् પુ૦, राजन् પુ૦, अनुजीविन् પુ૦, સ્ત્રી૦, ન૦, कर्मन् ન૦, उपानह् સ્ત્રી૦, तस्थिवस् પુ૦, સ્ત્રી૦, ન૦, कनीयस् પુ૦, સ્ત્રી૦, ન૦ दिवौकस् પુ૦, तपस् ન૦, धनुस् ન૦ अर्चिस् સ્ત્રી૦ ને महत् પુ૦, સ્ત્રી૦ ન૦ નાં રૂપો લખો.

भूभृत् પુ૦

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પ્ર૦	भूभृत्	भूभृतौ	भूभृतः
દ્વિ૦	भूभृतम्	,,	,,
તૃ૦	भूभृता	भूभृभ्याम्	भूभृद्भिः
ચ૦	भूभृते	,,	भूभृभ्द्यः
પં૦	भूभृतः	,,	,,
ષ૦	,,	भूभृतोः	भूभृताम्
સ૦	भूभृति	,,	भूभृत्सु.
સં૦	भूभृत्	भूभृतौ	भूभृतः

गणवत् પુ૦

પ્ર૦	गुणवान्	गुणवन्तौ	गुणवन्तः

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
દ્વિ૦	गुणवन्तम्	गुणवन्तौ	गुणवतः
તૃ૦	गुणवता	गुणवद्भ्याम्	गुणवद्भिः
ચ૦	गुणवते	,,	गुणवद्भ्यः
પં૦	गुणवतः	,,	,,
ષ૦	,,	गुणवतोः	गुणवताम्
સ૦	गुणवति	,,	गुणवत्सु
સં૦	गुणवन्	गुणवन्तौ	गुणवतः

गुणवत् ન૦

પ્ર૦, દ્વિ૦ તથા સં૦	गुणवत्	गुणवती	गुणवन्ती

બીજાં રૂપો પુલ્લિંગ પ્રમાણે.

गच्छत् પુ૦ (વર્તમાન કૃદંત)

પ્ર૦	गच्छन्	गच्छन्तौ	गच्छन्तः

બીજાં રૂપો गुणवत् પુ૦ પ્રમાણે.

गच्छत् ન૦ (વર્તમાન કૃદંત)

પ્ર૦, દ્વિ૦ તથા સં૦	गच्छत्	गच्छन्ती	गच्छन्ति.

બીજાં રૂપો પુલ્લિંગ પ્રમાણે.

धीमत् સ્ત્રી૦

પ્ર૦	धीमती	धीमत्यौ	धीमत्यः

વીગેરે ઈ કારાંત સ્ત્રીલિંગ પ્રમાણે.

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.

हुतभज પુ૦

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
પ્ર૦	हुतभुक्-ग्	हुतभुजौ	हुतभुजः
દ્વિ૦	हुतभुजम्	,,	,,
તૃ૦	हुतभुजा	हुतभुग्भ्याम्	हुतभुग्भिः
ચ૦	हुतभुजे	,,	हुतभुग्भ्यः
પં૦	हुतभुजः	,,	,,
ષ૦	,,	हुतभुजोः	हुतभुजाम्
સ૦	हुतभुजि	,,	हुतभुक्षु
સં૦	हुतभुक्-ग्	हुतभुजौ	हुतभुजः

आत्मन् પુ૦

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
પ્ર૦	आत्मा	आत्मानौ	आत्मानः
દ્વિ૦	आत्मानम्	,,	आत्मनः
તૃ૦	आत्मना	आत्मभ्याम्	आत्मभिः
ચ૦	आत्मने	,,	आत्मभ्यः
પં૦	आत्मनः	,,	,,
ષ૦	,,	आत्मनोः	आत्मनाम्
સ૦	आत्मनि	,,	आत्मसु
સં૦	आत्मन्	आत्मानौ	आत्मानः

राजन् પુ૦

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
પ્ર૦	राजा	राजानौ	राजानः
દ્વિ૦	राजानम्	,,	राज्ञः

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
તૃ०	राज्ञा	राजभ्याम्	राजभिः
ચ०	राज्ञे	,,	राजभ्यः
પં०	राज्ञः	,,	,,
ષ०	,,	राज्ञोः	राज्ञाम्
સ०	राजनि કે राज्ञि	,,	राजसु
સં०	राजन्	राजानौ	राजानः

अनुजीविन् પુ०

પ્ર०	अनुजीवी	अनुजीविनौ	अनुजीविनः
દ્વિ०	अनुजीविनम्	,,	,,
તૃ०	अनुजीविना	अनुजीविभ्याम्	अनुजीविभिः
ચ०	अनुजीविने	,,	अनुजीविभ्यः
પં०	अनुजीविनः	,,	,,
ષ०	,,	अनुजीविनोः	अनुजीविनाम्
સ०	अनुजीविनि	,,	अनुजीविषु
સં०	अनुजीविन्	अनुजीविनौ	अनुजीविनः

अनुजीविन् સ્ત્રી०

પ્ર०	अनुजीविनी	अनुजीविन्यौ	अनुजीविन्यः

વીગેરે ઈકારાંત સ્ત્રીલિંગ પ્રમાણે.

अनुजीविन् ન०

પ્ર०-દ્વિ०	अनुजीवि	अनुजीविनी	अनुजीवीनि
સં०	अनुजीविन्	,,	,,

કે अनुजीवि બીજાં રૂપો પુલ્લિંગ પ્રમાણે.

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.

कर्मन न०

પ્ર૦-દ્વિ૦	कर्म	कर्मणी	कर्माणि
સં૦	कर्मन् કે कर्म	,,	,,

બીજાં રૂપો आत्मन् પ્રમાણે.

उपानह् સ્ત્રી૦

પ્ર૦	उपानत्-द्	उपानहौ	उपानहः
દ્વિ૦	उपानहम्	,,	,,
તૃ૦	उपानहा	उपानभ्द्याम्	उपानद्भिः
ચ૦	उपानहे	,,	उपानभ्द्यः
પં૦	उपानहः	,,	,,
ષ૦	,,	उपानहोः	उपानहाम्
સ૦	उपानहि	,,	उपानत्सुः
સં૦	उपानत्-द्	उपानहौ	उपानहः

तस्थिवस् પુ૦

પ્ર૦	तस्थिवान्	तस्थिवांसौ	तस्थिवांसः
દ્વિ૦	तस्थिवांसम्	,,	तस्थुषः
તૃ૦	तस्थुषा	तस्थिवभ्द्याम्	तस्थिवद्भिः
ચ૦	तस्थुषे	,,	तस्थिवभ्द्यः
પં૦	तस्थुषः	,,	,,
ષ૦	,,	तस्थुषोः	तस्थुषाम्
સ૦	तस्थुषि	,,	तस्थिवत्सु
સં૦	तस्थिवन	तस्थिवांसौ	तस्थिवांसः

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.

तस्थिवस् સ્ત્રી૦

પ્ર૦ तस्थुषी तस्थुष्यौ तस्थुष्यः વીગેરે ઈકારાંત સ્ત્રીલિંગ પ્રમાણે.

तस्थिवस् ન૦

પ્ર૦, દ્વિ૦ તથા સં૦	तस्थिवत्	तस्थुषी	तस्थिवांसि

બીજાં રૂપો પુલ્લિંગ પ્રમાણે.

कनीयस् પું૦

પ્ર૦	कनीयान्	कनीयांसौ	कनीयांसः
દ્વિ૦	कनीयांसम्	,,	कनीयसः
તૃ૦	कनीयसा	कनीयोभ्याम्	कनीयोभिः
ચ૦	कनीयसे	,,	कनीयोभ्यः
પં૦	कनीयसः	,,	,,
ષ૦	,,	कनीयसोः	कनीयसाम्
સ૦	कनीयसि	,,	कनीयःसु-स्सु
સં૦	कनीयन्	कनीयांसौ	कनीयांसः

कनीयस् સ્ત્રી૦

પ્ર૦ कनीयसी कनीयस्यौ कनीयस्यः વીગેરે ઈકારાંત સ્ત્રીલિંગ પ્રમાણે.

कनीयस् ન૦

પ્ર૦ દ્વિ૦ તથા સં૦	कनीयः	कनीयसी	कनीयांसि

બીજાં રૂપો પુલ્લિંગ પ્રમાણે.

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.

दिवौकस् પુ०

પ્ર०	दिवौकाः	दिवौकसौ	दिवौकसः
દ્વિ०	दिवौकसम्	,,	,,
તૃ०	दिवौकसा	दिवौकोभ्याम्	दिवौकोभिः
ચ०	दिवौकसे	,,	दिवौकोभ्यः
પં०	दिवौकसः	,,	,,
ષ०	,,	दिवौकसोः	दिवौकसाम्
સ०	दिवौकसि	,,	दिवौकःसु-स्सु.
સં०	दिवौकः	दिवौकसौ	दिवौकसः

तपस् ન०

પ્ર०, દ્વિ० તથા સં०	तपः	तपसी	तपांसि

બીજાં રૂપો दिवौकस् પ્રમાણે.

धनुस् ન०

પ્ર० તથા દ્વિ०	धनुः	धनुषी	धनूंषि
તૃ०	धनुषा	धनुर्भ्याम्	धनुर्भिः
ચ०	धनुषे	,,	धनुर्भ्यः
પં०	धनुषः	,,	,,
ષ०	,,	धनुषोः	धनुषाम्
સ०	धनुषि	,,	धनुःषु-ष्षु
સં०	धनुः	धनुषी	धनूंषि

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.

अर्चिस् સ્ત્રી०

પ્ર०	अर्चिः	अर्चिषौ	अर्चिषः
દ્વિ०	अर्चिषम्	,,	,,
તૃ०	अर्चिषा	अर्चिर्भ्याम्	अर्चिर्भिः
ચ०	अर्चिषे	,,	अर्चिर्भ्यः
પં०	अर्चिषः	,,	,,
ષ०	,,	अर्चिषोः	अर्चिषाम्
સ०	आर्चिषि	,,	अर्चिःषु-ष्षु
સં०	अर्चिः	अर्चिषौ	अर्चिषः

महत् પુ०

પ્ર०	महान्	महान्तौ	महान्तः
દ્વિ०	महान्तम्	,,	महतः
તૃ०	महता	महद्भ्याम्	महद्भिः
ચ०	महते	,,	महद्भ्यः
પં०	महतः	,,	,,
ષ०	,,	महतोः	महताम्
સ०	महति	,,	महत्सु
સં०	महन्	महान्तौ	महान्तः

महत् સ્ત્રી०

પ્ર० महती महत्यौ महत्यः વીગેરે ઈકારાંત સ્ત્રીલિંગ પ્રમાણે.

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
		महत् न०	
પ્ર०, દ્વિ० તથા સં०	महत्	महती	महान्ति

બીજાં રૂપો પુલ્લિંગ પ્રમાણે.

સ૦—પદને અંતે આવેલા ङ्, ण्, न् ક્યારે બેવડાય છે?

જ૦—પદને અંતે ङ्, ण्, न् હોય અને તેની પેહેલાં હ્રસ્વસ્વર તથા તેના પછી કોઇ પણ સ્વર આવ્યો હોય તો તે બેવડાયછે ઉ० अस्मिन्+अनुभूयते=अस्मिन्ननुभूयते; प्रत्यङ्+उदेपि=प्रत्यङ्ङुदेपि; सुगण्+इति=सुगण्णिति વગેરે.

સ૦—પદને અંતે આવેલા ए, ऐ, ओ, औ પછી સ્વર આવે તો પૂર્વે ગણાવેલા ફેરફાર કરતાં શું વિશેષ ફેરફાર થાય છે?

જ૦—પદને અંતે ए, ऐ, ओ, औ હોય તો અને તેના પછી કોઇ પણ સ્વર આવે તો તેને બદલે થતા अय्, आय्, अव्, आव् ના અંત્ય य्, व् નો વિકલ્પે લોપ થાય છે. ઉ० दर्शने+औत्सुक्यं=दर्शनय्+औत्सुक्यं=दर्शनयौत्सुक्यं કે दर्शनऔत्सुक्यं; तस्मै+उक्तम्: तस्माय्+उक्तम्=तस्मायुक्तम् કે तस्माउक्तम्; प्रभो+एहि=प्रभव्+एहि=प्रभवेहि કે प्रभएहि; तौ+इह=ताव्+इह=ताविह કે ताइह વગેરે.

પાઠ ૨૮ મો.

વિધ્યર્થ.

સ૦—વિધ્યર્થના પરસ્મૈપદ તથા આત્મને પદ પ્રત્યયો તથા એ પ્રત્યયો પેહેલાં થતા ફેરફારો જણાવો.

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન
	(अ)	પરસ્મૈપદ.	
૧લો પુરૂષ	ईयम्	ईव	ईम
૨જો ,,	ईस्	ईतम्	ईत
૩જો ,,	ईत्	ईताम्	ईयुः
		આત્મનેપદ.	
૧લો પુરૂષ	ईय	ईवहि	ईमहि
૨જો ,,	ईथाः	ईयाथाम्	ईध्वम्
૩જો ,,	ईत	ईयानाम्	ईरन्

(आ) આ પ્રત્યયો લાગતાં ધાતુને વિકરણ પ્રત્યયો લાગેછે અને તેને લગતા ગુણ વૃદ્ધિ વીગેરે ફેરફારો થાયછે. ઉ૦ चुर्+अय+ईत्=चोर्+अय+ईत्=चोरयेत्; जि+अ+ईत्=जे+अ+ईत्=जय्+अ+ईत्=जयेत्; रुध् + य+ईत=रुध्येत વીગેરે. अस् તથા अद् નાં રૂપો આ પ્રત્યયોથી થતાં નથી.

સ૭—વિધ્યર્થ કેવા અર્થમાં વપરાય છે તે જણાવો.

જ૦—વિધ્યર્થ (૧) સંભવ, આજ્ઞા, પ્રાર્થના, ઇચ્છા, આશા, ઇત્યાદી બતાવે છે, અને તેવા અર્થના સાદા વાક્યમાં વપરાય છે. (૨) વળી તેવા અર્થના ઉપવાક્યમાં વપરાય છે. (૩) તેમજ જેમાંનું એક વાક્ય બીજા વાક્યપર આધાર રાખતું હોય અને હેતુ કે શરત બતાવતું હોય તેવા સાંકેતિક વાક્યમાં વપરાય છે. ઉ૦ विपदाभिभूतोऽपिनरो धर्मं न त्यजेत्; यदि गोविंदो दुष्टमार्गान्निवर्तेत शोभनं भवेत् વગેરે.

સ૦—मृ, पा (કર્મણિ તથા કર્તરિ) અને सृज ધાતુનાં વિધ્યર્થ રૂપો લખો.

७०—

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
	मृ (ग–६)		
१ લો પુરૂષ	म्रियेय	म्रियेवाहि	म्रियेमहि
२ जो ,,	म्रियेथाः	म्रियेयाथाम्	म्रियेध्वम्
३ जो ,,	म्रियेत	म्रियेयाताम्	म्रियेरन्
	पा (ग–१) કર્મણિ		
१ લો પુરૂષ	पीयेय	पीयेवहि	पीयेमहि
२ जो ,,	पीयेथाः	पीयेयाथाम्	पीयेध्वम्
३ जो ,,	पीयेत	पीयेयाताम्	पीयेरन्.
	पा (ग–१) કર્તરિ		
१ લો પુરૂષ	पिबेयम्	पिबेव	पिबेम
२ जो ,,	पिबेः	पिबेतम्	पिबेत
३ जो ,,	पिबेत्	पिबेताम्	पिबेयुः
	सृज् (ग–६)		
१ લો પુરૂષ	सृजेयम्	सृजेव	सृजेम
२ जो ,,	सृजेः	सृजेतम्	सृजेत
३ जो ,,	सृजेत्	सृजेताम्	सृजेयुः

८०—વર્ગીય પેહેલા ચાર વ્યંજન પછી ह् આવે તો ह् નું શું થાયછે ?

७०—વર્ગીય પેહેલા ચાર વ્યંજનમાંથી કોઇપણ વ્યંજન પછી ह् આવે તો ह् ને ઠેકાણે પૂર્વના વ્યંજનનો ચોથો અક્ષર મૂકાય છે. ઉ૦ यच्छेत्+हरेत्=यच्छेद्+घरेत् =यच्छे-

द्धरेत्; वाक्+हरिः=वाग्+घरिः=वाग्घरिः; परिव्राट्+ह=परिव्राड्+ढ=परिव्राड्ढ; ककुप्+ह्=ककुब्+भ=ककुब्भ વગેરે.

સ૦—भोस् ના स् નો ક્યારે લોપ થાય છે.

જ૦—भोस् ના પછી કોઈ સ્વર કે ઘોષ વ્યંજન આવે તો स् નો લોપ થાય છે. ઉ૦ भोस्+नृत्यं शिक्षेय=भो नृत्यं शिक्षेय; भोस्+अनुब्रूहि=भोअनुब्रूहि વગેરે.

પાઠ ૨૯થી ૩૧ સુધી.

સર્વનામ.

સ૦—સંસ્કૃતમાં મુખ્ય સર્વનામ અર્થ સાથે જણાવો.

જ૦—

सर्व સઘળું	यद् જે	युष्मद् તું
तद् તે	किम् કોણ અથવા શું	इदम् આ
एतद् આ	अस्मद् હું	अदस् આ કે પેલું.

સ૦—આ સર્વનામનાં રૂપો શી રીતે થાય છે?

જ૦—૧ तद्, एतद्, यद् ને किम् એમને ઠેકાણે પુલ્લિંગમાં અનુક્રમે त, एत, य ને क અને સ્ત્રીલિંગમાં ता, एता, या ને का મૂકવામાં આવેછે અને પછી એને अकारांत પુલ્લિંગ અને आकारांत સ્ત્રીલિંગના પ્રત્યયો લગાડવામાં આવેછે. નપુંસકલિંગમાં પ્રથમા તથા દ્વિતીયાના એકવચનમાં એ રૂપો કાયમ રહેછે અને દ્વિવચન તથા બહુવચનમાં પુલ્લિંગમાં જણાવેલાં રૂપો ધારણ કરે છે. અને પછી अकारांत નપુંસકલિંગના પ્રત્યયો લાગે છે. ઉ૦ तद्+ओस्=त+ओस=ते+ओस्=तयोः; यद्+सु=य+सु=ये+सु=येषु; किम्+भ्याम्=का+भ्या-

मू=काभ्याम् (સ્ત્રી૦) एतद्+ई=एत+ई=एते (ન૦) વીગેરે.

૨ પુલ્લિંગમાં પ્રથમા બહુવચન પ્રત્યય ई, ચતુર્થી એક વચન स्मै, પંચમી એકવચન स्मात्, ષષ્ઠી બહુવચન इषाम् અને સપ્તમી એકવચન स्मिन् છે. ઉ૦ सर्व+ई=सर्वे; तद्+स्मै=तस्मै; यद्+स्मात=यस्मात्; किम्-इषाम्=केषाम्; एतद्+स्मिन्=एतस्मिन् વીગેરે.

૩ સ્ત્રીલિંગમાં ચતુર્થી એકવચન પ્રત્યય स्यै, પંચમી તથા ષષ્ઠી એકવચન स्यास्, ષષ્ઠી બહુવચન साम् અને સપ્તમી એકવચન स्याम् છે, અને साम् સિવાય બાકીના પ્રત્યય પેહેલાં आ હ્રસ્વ થાય છે. ઉ૦ सर्वा+स्यै=सर्वस्यै; एता+स्यास्=एतस्याः; का+साम्=कासाम्; ता+स्याम्=तस्याम् વીગેરે.

૪ एतद् તથા तद् ને ઠેકાણે પુલ્લિંગમાં પ્રથમા એકવચનમાં અનુક્રમે एषः તથા सः અને સ્ત્રીલિંગમાં एषा તથા सा થાય છે. एषः તથા सः માં રહેલા વિસર્ગ પછી વ્યંજન આવે તો વિસર્ગનો લોપ થાય છે. ઉ૦ सः+पुरुषः=सपुरुषः; एषः+जनः=एषजनः વીગેરે.

૫ ત્રણે લિંગના દ્વિતિયાના ત્રણે વચનમાં, તૃતીયાના એકવચનમાં, અને ષષ્ઠી અને સપ્તમીના દ્વિવચનમાં एत ને બદલે एन વિકલ્પે મૂકાય છે. ઉ૦

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન
		પુલ્લિંગ.	
દ્વિતીયા	एतम्-एनम्	एतौ-एनौ	एतान्-एनान्
તૃતીયા	एतेन-एनेन		
ષ૦ તથા સ૦		एतयोः-एनयोः	

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
	સ્ત્રીલિંગ.		
દ્વિતીયા	एताम्-एनाम्	एते-एने	एताः-एनाः
તૃતીયા	एतया-एनया		
ષ૦ તથા સ૦		एतयोः-एनयोः	
	નપુંસક.		
દ્વિતીયા	एतद्-एनत्	एते-एने	एतानि-एनानि

તૃતીયા તથા ષષ્ઠી અને સપ્તમી પુલ્લિંગ પ્રમાણે.

૬ अस्मद् અને युष्मद् ત્રણે લિંગમાં સરખાં છે.

૭ अदस् અને इदम् નાં રૂપો અનિયમિત રીતે થાય છે, इदम् માં દ્વિતીયાના ત્રણે વચનમાં, તૃતીયાના એકવચનમાં અને ષષ્ઠી તથા સપ્તમી દ્વિવચનમાં ત્રણે લિંગમાં एन થી થએલાં રૂપો પણ વિકલ્પે મૂકાય છે.

સ૦—सर्व, तद्, एतद्, यद्, किम्, अस्मद्, युष्मद्, इदम् અને अदस् સર્વનામોનાં રૂપો ત્રણે જાતિમાં આપો.

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
	सर्व पुं०		
પ્ર૦	सर्वः	सर्वौ	सर्वे
દ્વિ૦	सर्वम्	,,	सर्वान्
તૃ૦	सर्वेण	सर्वाभ्याम्	सर्वैः
ચ૦	सर्वस्मै	,,	सर्वेभ्यः
પં૦	सर्वस्मात्	,,	,,
ષ૦	सर्वस्य	सर्वयोः	सर्वेषाम्
સ૦	सर्वस्मिन्	,,	सर्वेषु

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
	सर्व न०		
પ્ર૦ તથા દ્વિ૦	सर्वम्	सर्वे	सर्वाणि

બીજાં રૂપો પુલ્લિંગ પ્રમાણે.

सर्व સ્ત્રી૦

પ્ર૦	सर्वा	सर्वे	सर्वाः
દ્વિ૦	सर्वाम्	,,	,,
તૃ૦	सर्वया	सर्वाभ्याम्	सर्वाभिः
ચ૦	सर्वस्यै	,,	सर्वाभ्यः
પં૦	सर्वस्याः	,,	,,
ષ૦	,,	सर्वयोः	सर्वासाम्
સ૦	सर्वस्याम्	,,	सर्वासु

तद् પુ૦

પ્ર૦	सः	तौ	ते

બીજાં રૂપો सर्व પુલ્લિંગ પ્રમાણે.

तद् સ્ત્રી૦

પ્ર૦	सा	ते	ताः

બીજાં રૂપો सर्व સ્ત્રીલિંગ પ્રમાણે.

तद् न०

પ્ર૦–દ્વિ૦	तद्	ते	तानि

બીજાં રૂપો પુલ્લિંગ પ્રમાણે.

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.

एतद् પું૦

પ્ર૦	एषः	एतौ	एते
દ્વિ૦	एतम् કે एनम्	,, કે एनौ	एतान् કે एनान्
તૃ૦	एतेन કે एनेन	एताभ्याम्	एतैः
ચ૦	एतस्मै	,,	एतेभ्यः
પં૦	एतस्मात्	,,	,,
ષ૦	एतस्य	एतयोः કે एनयोः	एतेषाम्
સ૦	एतास्मिन्	,, ,,	एतेषु

एतद् ન૦

પ્ર૦	एतद्	एते	एतानि
દ્વિ૦	,, કે एनद्	,, કે एने	,, કે एनानि

બીજાં રૂપો પુલ્લિંગ પ્રમાણે.

एतद् સ્ત્રી૦

પ્ર૦	एषा	एते	एताः
દ્વિ૦	एताम् કે एनाम्	,, કે एने	,, કે एनाः
તૃ૦	एतया કે एनया	एताभ्याम्	एताभिः
ચ૦	एतस्यै	,,	एताभ्यः
પં૦	एतस्याः	,,	,,
ષ૦	,,	एतयोः કે एनयोः	एतासाम्
સ૦	एतस्याम्	,, ,,	एतासु

यद् પું૦

પ્ર૦	यः	यौ	ये	વીગેરે

સર્વ પું૦ પ્રમાણે.

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.	
		यद् न०		
પ્ર૦-દ્વિ૦	यद्	ये	यानि	
	બીજાં રૂપો પુલ્લિંગ પ્રમાણે.			
		यद् સ્ત્રી०		
પ્ર૦	या	ये	याः	વીગેરે
			સર્વ સ્ત્રીલિંગ પ્રમાણે.	
		किम् પુ०		
પ્ર૦	कः	कौ	के	વીગેરે
			સર્વ પુલ્લિંગ પ્રમાણે.	
		किम् ન०		
પ્ર૦-દ્વિ૦	किम्	के	कानि	
	બીજાં રૂપો પુ૦ પ્રમાણે.			
		किम् સ્ત્રી०		
પ્ર૦	का	के	काः	વીગેરે
			સર્વ સ્ત્રીલિંગ પ્રમાણે.	

अस्मद् પુ૦, સ્ત્રી૦ ન૦.

પ્ર૦	अहम्	आवाम्	वयम्
દ્વિ૦	मां કે मा	,, કે नौ	अस्मान् કે नः
તૃ૦	मया	आवाभ्याम्	अस्माभिः
ચ૦	मह्यम् કે मे	आवाभ्याम् કે नौ	अस्मभ्यम् કે नः

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
પં૦	मत्	आवाभ्याम्	अस्मत्
ષ૦	मम કે मे	आवयोः કે नौ	अस्माकम् કે नः
સ૦	मयि	आवयोः	अस्मासु

युष्मद् પુ૦, સ્ત્રી૦, ન૦.

પ્ર૦	त्वम्	युवाम्	यूयम्
દ્વિ૦	त्वाम् કે त्वा	,, કે वाम्	युष्मान् કે वः
તૃ૦	त्वया	युवाभ्याम्	युष्माभिः
ચ૦	तुभ्यं કે ते	,, કે वाम्	युष्मभ्यम् કે वः
પં૦	त्वत्	युवाभ्याम्	युष्मत्
ષ૦	तव કે ते	युवयोः કે वाम्	युष्माकम् કે वः
સ૦	त्वयि	युवयोः	युष्मासु

इदम् પુ૦

પ્ર૦	अयम्	इमौ	इमे
દ્વિ૦	इमम् કે एनम्	,, કે एनौ	इमान् કે एनान्
તૃ૦	अनेन કે एनेन	आभ्याम्	एभिः
ચ૦	अस्मै	,,	एभ्यः
પં૦	अस्मात्	,,	,,
ષ૦	अस्य	अनयोः કે एनयोः	एषाम्
સ૦	अस्मिन्	,, ,,	एषु

એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.

इदम् न०

પ્ર०	इदम्	इमे	इमानि
દ્વિ०	,, કે एनद्	,, કે एने	,, एनानि

બીજાં રૂપો પુલ્લિંગ પ્રમાણે.

इदम् સ્ત્રી०

પ્ર०	इयम्	इमे	इमाः
દ્વિ०	इमाम् કે एनाम्	इमे કે एने	इमाः કે एनाः
તૃ०	अनया કે एनया	आभ्याम्	आभिः
ચ०	अस्यै	,,	आभ्यः
પં०	अस्याः	,,	,,
ષ०	,,	अनयोः કે एनयोः	आसाम्
સં०	अस्याम्	,, ,,	आसु

अदस् पु०

પ્ર०	असौ	अमू	अमी
દ્વિ०	अमुम्	,,	अमून्
તૃ०	अमुना	अमूभ्याम्	अमीभिः
ચ०	अमुष्मै	,,	अमीभ्यः
પં०	अमुष्मात्	,,	,,
ષ०	अमुष्य	अमुयोः	अमीषाम्
સ०	अमुष्मिन्	,,	अमीषु.

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.

अदस् न०

પ્ર૦ તથા દ્વિ૦	अदः	अमू	अमूनि

બીજાં રૂપો પુલ્લિંગ પ્રમાણે.

अदस् સ્ત્રી૦

પ્ર૦	असौ	अमू	अमूः
દ્વિ૦	अमूम्	,,	,,
તૃ૦	अमुया	अमूभ्याम्	अमूभिः
ચ૦	अमुष्यै	,,	अमूभ्यः
પં૦	अमुष्याः	,,	,,
ષ૦	,,	अमुयोः	अमूषाम्
સ૦	अमुष्याम्	,,	अमूषु.

સ૦—અનિશ્ચિતાર્થ શી રીતે જણાવાય છે ?

જ૦—किम् સર્વ નામનાં રૂપોને चित् પ્રત્યય લગાડી અનિશ્ચિતાર્થ દર્શાવાય છે. ઉ૦ किञ्चित्, कश्चित्, काचित् વીગેરે.

સ૦—દંત્ય વ્યંજન પછી ल् આવ્યો હોય તો શું સંધિ થાય ?

જ૦—દંત્ય વ્યંજન પછી ल् આવ્યો હોય તો દંત્યનો ल् થાય છે. ઉ૦ तड्तित्+लता=तडिल्लता. પરંતુ न् પછી ल् આવ્યો હોય તો न् ને બદલે અનુસ્વાર પૂર્વક ल् થાય છે. ઉ૦ तान्+लोकान्=तांल्+लोकान्=ताँल्लोकान्

પાઠ ૩૨ મો.

સ૦—एकનાં રૂપો શી રીતે થાયછે?

જ૦—एकનાં રૂપો सर्व પ્રમાણે સર્વનામ તરીકે થાય છે, જે પાછળ જોવાથી જણાશે.

સ૦—नौ શબ્દનાં રૂપો શી રીતે થાયછે?

જ૦—नौ શબ્દનાં રૂપો વ્યંજનાંત નામોના સામાન્ય પ્રત્યયો લગાડી થાયછે. ઉ૦ नौ+अस्=नावः; नौ+स्+नौः नौ+सु=नौषु વીગેરે.

સ૦—श् કારાંત નામનાં રૂપો શી રીતે થાયછે?

જ૦—श् કારાંત નામનાં રૂપો પણ સામાન્ય પ્રત્યયો લગાડીને થાયછે. અંત्य श् નો ઘોષ વ્યંજન પેહેલાં ग् અને અઘોષ પેહેલાં क् થાયછે. ઉ૦ दिश्+भ्याम्=दिग्+भ्याम्=दिग्भ्याम्; दिश्+सु=दिक्+सु=दिक्षु વીગેરે.

સ૦—नौ તથા सखि શબ્દનાં રૂપો લખો.

જ૦—

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
		नौ સ્ત્રી૦	
પ્ર૦	नौः	नावौ	नावः
દ્વિ૦	नावम्	,,	,,
તૃ૦	नावा	नौभ्याम्	नौभिः
ચ૦	नावे	,,	नौभ्यः
પં૦	नावः	,,	,,
ષ૦	,,	नावोः	नावाम्
સ૦	नावि	,,	नौषु
સં૦	नौ	नावौ	नावः

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
		सखि पु.	
પ્ર०	सखा	सखायौ	सखायः
દ્વિ०	सखायम्	,,	सखीन्
તૃ०	सख्या	सखिभ्याम्	सखिभिः
ચ०	सख्ये	,,	सखिभ्यः
પં०	सख्युः	,,	,,
ષ०	,,	सख्योः	सखीनाम्
સ०	सख्यौ	,,	सखिषु
સં०	सखे	सखायौ	सखायः

સમાપ્ત.

જાહેર ખબર.

નીચે જણાવેલાં પુસ્તકો નીચે સહી કરનાર તરફથી મળશે:-

૧ સંસ્કૃત માર્ગોપદેશિકાની પ્રશ્નોત્તર નોટ:—કિંમત આના ૭ ટપાલ ખર્ચ અડધો આનો.

૨ श्री ऋग्वेदीय ब्रह्म (नित्य) कर्म:—વિષય ૧૮. સ્વર સાથે મુંબઈની છાપનું સારા કાગળ પર કિંમત આના બાર. ટપાલ ખર્ચ માફ.

૩ श्री शुक्लयजुर्वेदीय ब्रह्म (नित्य) कर्म:—વિષય ૩૦ સ્વર સાથે મુંબઈની છાપનું સારા કાગળ પર. કિંમત રૂપીઓ એક. ટપાલ ખર્ચ માફ.

૪ मुहूर्त [illegible]क:—ગુજરાતી ભાષાંતર સાથે છપાય છે.

જથાબંધ પુસ્તકો રાખનારને કિફાયતથી આપવામાં આવશે.

જોશી જયશંકર પ્રેમાનંદ.

હેડ માસ્તર એંગ્લો-વરનાક્યુલર સ્કુલ

વસો.